

IZSELJENSKO IN DRUGO ČASOPISJE MED SLOVENCMI V ZAHODNI EVROPI DO LETA 1940

Marjan Drnovšek

Govorjena, in pisana slovenska beseda sta imeli pri izseljencih odločujočo vlogo pri ohranjanju slovenstva v tujih etničnih okoljih. To je veljalo tudi za slovenske izseljence, ki so iskali boljši kos kruha v mnogih zahodnoevropskih državah - v Nemčiji, Belgiji, na Nizozemskem, v Luksemburgu, Švici, Franciji in drugod do leta 1940.¹ Od klepeta za domačo mizo do nastopov na ljubiteljskih gledaliških odrih, od večernih šolskih tečajev slovenskega jezika do branja knjig in časopisov so bile dejavnosti, ki so utrjevale znanje jezika, v tujini rojenim otrokom pa zanimanje za jezik staršev. Od interesa samih izseljencev za njegovo negovanje in živost je bil odvisen tudi njihov narodnostni obstoj v tujejezičnem svetu. *Izseljenski vestnik - Rafael* iz Ljubljane je leta 1935 zapisal večkrat ponavljajočo se misel tistega časa: "*Vsem izseljencem. Kdor govorigo materino zaničuje, med izdajalce svojega rodu se ponižuje.*"² V katoliškem tisku ni bilo malo pozivov izseljenskim materam o njihovi vlogi pri ohranjanju slovenskega jezika v družinskem krogu, zlasti pri otrocih.

Podobno kot izseljenci drugih narodnosti, npr. Poljaki, Italijani, Čehi, Slovaki in drugi, so tudi slovenski izseljenci ustanavljali društva, klube, pevske in igralske skupine, knjižnice, večerne šole, prirejali romanja in izlete v domovino in podobno. Tovrstna organiziranost je bila močnejša tam, kjer je bilo njihovo število večje in kjer so bili za to delo prizadevni posamezniki. Sprva so se združevali zaradi vzpostavitve enostavnih oblik samopomoči - kot posledice občutka ekonomske in socialne ogroženosti - zelo hitro pa so se začeli zbirati tudi iz želje po domačnosti, po oživitvi dela domovine na tujih tleh. Zbirali so se doma, v slovenskih gostilnah, v najetih dvoranah in katoliški Slovenci ob nedeljah in velikih praznikih v cerkvah pri slovenskih mašah. Kulturno delovanje je bilo prilagojeno tem željam po domačnosti, zato je iz njega

vel nekakšen 'čitalniški' duh, in ne sme nas presenetiti veliko zanimanje Slovencev za slovensko pesem in ljudsko glasbo, npr. tamburaške orkestre. Lahkotnost kulturnega programa, mnogo-krat povezanega z družabnim srečanjem (npr. z veselico, srečolovom ipd.) je bila razumljiva v rudarskih okoljih, saj si je vsakdo po težkem delu želel le razvedrila in sprostitve. Organizacijsko delo je slonelo na prizadevnih izseljencih različnih svetovnih nazorov in zlasti na redkih intelektualcih - izseljenskih duhovnikih in učiteljih.

Zaradi pomanjkanja slovenskih izseljenskih duhovnikov kot tudi iz zanimanja za Slovence so se nekateri tujci naučili slovenščine, npr. duhovnika Avgust Hegenkötter in Božidar Tensundern iz Nemčije, pater Teotim van Welzen - izseljenci so mu na kratko rekli "*naš pater*" - in socialna delavka, časnikarka ter folkloristka Gerre van den Boogaard iz Nizozemske in še bi lahko naštevali.³

Ko govorimo o živi besedi, ne smemo pozabiti na slovenske radijske oddaje iz domovine, ki so jih slišali v mnogih delih Evrope, kjer so živeli Slovenci. Poznali so tudi posebne večerne oddaje za izseljence (npr. izseljenske ure radia Ljubljana od leta 1929 dalje, bolj redno po letu 1935). Poslušanje radia je bil mnogokje pravi družabni dogodek, saj so se izseljenci zbrali v večjem prostoru in po zvočnikih poslušali "*domovine glas*". Po radiu kot "*modernem občevalnem sredstvu*" so se na Slovence po svetu obračali tudi vidni slovenski in jugoslovanski politiki, ki so se zavedali pomena tega medija.

Tradicionalne oblike slovenskih družabnih in kulturnih dejavnosti pa so se že zelo zgodaj po prihodu začele prepletati z lokalnimi običaji in navadami, in to ne samo priseljske države, regije oziroma kraja, temveč tudi priseljencev drugih narodnosti, s katerimi so živeli Slovenci, npr. v delavskih kolonijah. Tujejezičnost bivalne sredine, v kateri so se mešali poljski, italijanski in drugi jeziki, je pospeševala pozabljanje slovenskega jezika. Priznani slovenski etnomuzikolog Julijan Strajnar je preživel zgodnja otroška leta v rudarskem okolju v Franciji, kjer so bili Poljaki v večini. Slovenskim otrokom je bil poljski jezik bližji kot francoski, slovenskega pa je le malokdo znal.⁴ Najtežji je bil položaj v Nemčiji, saj so segale korenine priseljevanja Slovencev v to državo že v zadnjih desetletjih 19. stoletja in mnogi tam že dlje časa živeli ali rojeni v nemškem jezikovnem okolju niso znali slovenskega jezika. Znanje osnov nemščine iz stare domovine je še olajševalo njegovo pozabljanje. Slovenski izseljenci so bili izpostavljeni enakim

asimilacijskim procesom kot vsi ostali "tujci". Od uspešne organiziranosti v tujini in pomoči domovine pa je bil odvisen njihov obstoj ali izginotje v morju tujstva. Izselski duhovnik Jože Kastelic je leta 1928 pisal iz Francije o izseljencih, ki so po prvi svetovni vojni prišli iz Vestfalije. Bal se je, da so narodnostno izgubljeni, kar je sodil tudi po otrocih, ki niso znali slovenskega jezika, saj so doma govorili "neko nemško mešanico", v šoli pa so imeli pouk v francoščini in le malokdo je znal brati v materinem jeziku. Kastelic je bil realist in je zapisal, da: "Asimilacije popolnoma preprečiti kajpada ni mogoče, lahko bi se pa zavrta." ⁶ Doprinos domovine naj bi bil v njenem živem stiku z izseljenci in v pošiljanju slovenskih učiteljev in duhovnikov, v organiziranju poletnih kolonij za izseljenske otroke in ne nazadnje v podpiranju ali pošiljanju slovenskih knjig in časopisja. Iz številnih ohranjenih pisnih pričevanj pa vemo, da ta pomoč ni bila v sorazmerju s potrebami, kaj šele z željami Slovencev po Evropi.

Pomembno vlogo v ohranjanju narodne identitete izseljencev je imel tudi tisk, tako tisti, ki je prihajal iz stare domovine, kot v priseljskih državah izhajajoči slovenski tisk. Kakšna je bila bralna kultura slovenskih izseljencev v zahodni Evropi v času, ki ga obravnavamo? Odvisna je bila od njihovega izobrazbenega nivoja in dostopnosti slovenske pisane besede. Večina izseljencev je pripadala delavskemu stanu, največ rudarskemu in kmetijskemu delavstvu, katerega izobrazbeni nivo ni bil visok. Iz domovine prihajajoči mladi delavci so imeli večinoma le ljudskošolsko izobrazbo. Mnogi niso dokončali niti ljudske šole, saj so morali že kot otroci poprijeti za fizično delo. Tudi njihovi otroci, ki so prišli v tujino v prvih letih življenja, ali pa so se tam rodili, so obiskovali tuje, običajno celodnevne šole, ki so jih vedno bolj odtujevale slovenski besedi.

Le malokateri so v priseljskih državah nadaljevali šolanje in se s tem povzpeli na družbeni lestvici. Redki so bili tudi slovenski intelektualci, ki so živeli in delovali med slovenskimi izseljenci. Mnogi Slovenci so študirali v tujini, npr. v Parizu, vendar so le maloštevilni imeli stik s slovenskimi izseljenci v tej državi. In še ti stiki so bili običajno vezani na politično delo med njimi. ⁶ Na splošno lahko trdimo, da je bil velik razkorak med res redkimi in v tujini dlje časa živečimi Slovenci - laičnimi razumniki, npr. v Franciji - in ekonomskimi izseljenci. To sta bila dva popolnoma ločena svetova, čeprav sta pripadala istim koreninam in je oba povezovala misel o začasnosti bivanja na tujem. Bile so redke

izjeme, med katerimi naj omenim leta 1928 ustanovljeni Slovenski klub v Parizu, kjer so se zbirali Venio Pilon, Dore Ogrizek, Aleš Bebler, Ivan Tomšič, Boris Kermauner, urar Klopčič in nekaj fantov - mesarjev iz pariške četrti Villette.⁷

Geografska bližina in dobro razvite komunikacijske zveze slovenskih izseljenskih središč z domovino so bile ugodne za lažjo dostopnost slovenskega tiska iz starega kraja. Želje, ki so jih v pisni obliki izražali izseljenci sami in najpogosteje njihovi duhovniki in učitelji, da bi se domovina aktivneje vključila njim v dobro tudi s pošiljanjem knjig in drugega tiska, so se le težko uresničevale. S strani izseljencev so se stalno ponavljali očitki, da Beograd in Ljubljana nista imela posluha za Slovence na tujem že pri urejanju njihovega pravnega in socialnega statusa, kaj šele pri pošiljanju oziroma bolje povedano pri financiranju slovenskih tiskov. Težave so bile že pri pošiljanju plač izseljenskim duhovnikom in učiteljem iz državne blagajne. Neposluh za interese izseljencev se je kazal tudi v tem, da so prihajali v konzularna predstavništva, npr. v severni Franciji, za izseljenske uradnike ljudje, ki niso bili večji slovenskega jezika. Jezikovna ovira, ki je bila še večja pri izseljencih, ki so po prvi svetovni vojni prišli iz Vestfalije in jim je bil srbski jezik popolnoma tuj - mnogi mladeniči, ki so prišli iz Slovenije, so odslužili vojaški rok in so se tam vsaj seznanili z osnovami "jugoslovenskega" jezika -, je onemogočala tudi razumevanje izseljenskih potreb na kulturnem področju. Kljub temu so mnoge izseljenske knjižnice dobile denar za nakup knjig od banovinskih in cerkvenih oblasti ter posameznikov.⁸ Velik delež pri tem je prispevala tudi Rafaelova družba iz Ljubljane. V *Rafaelu* iz Heerlena na Nizozemskem je oglašala knjigarna Tiskarne sv. Cirila iz Maribora (1935) z besedami: "Slovenci širom sveta! Nikdar ne boste pozabili svojega milega materinega jezika, ako boste radi čitali slovenske knjige. Tudi svojim otrokom dajte v roko slovenske knjige."⁹

Branje časnikov je bilo bolj priljubljeno kot branje knjig, če to sodimo po dopisu iz Boulanga v Franciji: "Mi delavci čitamo marsikatere knjige. Imamo jih pri slovenskih društvih precej na razpolago. Vendar še rajši čitamo časopise..."¹⁰ Ne tako redka je bila navada, da so naročniki posojali glasila sosedom in znancem. Kdor ni zmožel stroškov naročila - v dopisih so se izseljenci pogosto pritoževali nad časopisnimi cenami, zlasti v času gospodarske krize -, je lahko časopise prebiral v knjižnici, v društvenih prostorih in tudi v mnogih slovenskih gostilnah.

Če se osredotočim samo na časopisje, ki je izhajalo v tujini in za izseljence v domovini (le bežno se dotikam pomena ostalega časopisja iz domovine za Slovence na tujem), in če se omejim samo na zahodnoevropski prostor, lahko ugotovim, da so bili maloštevilni in so neredno in le redkokdaj dolgo izhajali. Vzrokov za to je bilo več. Na enega je opozoril avtor naslednje misli; zapisana je bila leta 1938, vendar je bila mišljena za drugo polovico leta 1929 v Franciji, češ da so: "*...postajala tri - četiri mala i lokalna rudarska - čisto slovenačka i klasna - društva u Elzasu i Nordu i - razume se - bez ikakovog glasila jer se za 50 - 200 članova iz istog fabričkog kruga nije isplatilo izdavati ma kakovo glasilo.*"¹¹ Razpršenost Slovencev je negativno vplivala na izdajanje glasil na eni strani in vzpodbujala druge, kot npr. *Naš zvon* iz Nemčije, k utemeljevanju potrebnosti njihovega povezovanja s pomočjo časopisov.

Osnovni pogoj za obstoj glasil je bil obseg bralskega kroga, to je število slovenskih izseljencev v zahodnoevropskih državah, ki je bilo v primerjavi s številom Slovencev, npr. v Združenih državah, izredno nizko. Poleg relativno nizkega števila pa je bila za evropske izseljence značilna velika mobilnost iz države v državo za lažjim delom in višjimi zaslužki, izredno zmanjšanje njihovega števila v času velike gospodarske krize (vračanje domov) in ne tako majhnega števila sezonskih delavcev. To niso bili ugodni temelji za redno in dolgoročno izhajanje. Poleg števila naročnikov je bilo važno tudi redno plačevanje prejetih glasil. Nekatera projugoslovanska glasila so dobivala tudi državno podporo, komunistična pa iz raznih mednarodnih fondov, vendar ta sredstva niso bila garancija za obstoj posameznega glasila. Zato ni čudno, da so mnoga izhajala le krajši čas ali pa je izšla samo prva številka.

Majhen krog bralcev je bil tudi razlog, da so načrtovalci novih glasil običajno računali na bralce - izseljence - v Franciji, Belgiji, Luksemburgu in Vestfaliji oziroma v Nemčiji, na Nizozemskem in tudi širše, kar so navajali v podnaslovih in v programskih uvodnikih. V vseh pa od časa do časa zasledimo pozive k rednemu plačevanju in zbiranju novih naročnikov. Načini pridobivanja so bili zelo pestri. Z mrežo poverjenikov so propagirali posamezen časopis, hodili od hiše do hiše - pri tem delu so bile aktivne tudi izseljenke - in delili brezplačne prve izvede v upanju, da se bodo nanj naročili. Večkrat zasledimo prošnje urednikov, da se na naslov glasila ali poverjenikov pošljejo naslovi potencialnih naročnikov itd. Iz glasil ne zveemo veliko o nakladi, hkrati pa

moramo biti kritični do vseh števil, ki so jih sama objavljala ob svojih obletnicah; kljub temu pa so le orientacijsko zanimive in jih zato navajam pri posameznih glasilih.

Tesno v zvezi s številom naročnikov so bile tudi želje bralcev (ali pa uredništev), da se mesečnik spremeni v štirinajstdnevnik, tednik in celo dnevnik. Obljube so bile povezane s finančno trdnostjo, ki je bila odvisna od števila in rednega plačevanja naročnine. Pot posameznih glasil je bila navadno obratna: od mesečnega izhajanja v štiridesetdnevno ali celo dvomesečno, kar se je pokrivalo z največjimi krizami izhajanja, ki so jih spremljali številni in obupni, včasih celo grozeči, apeli urednikov, naslovljeni na bralce in izseljence v celoti.

Poseben problem je bil tisk v tujini. Tiskarne niso imele znakov za č, š, ž, stavci niso bili večji slovenskega jezika in posledica tega so bile številne napake. Katoliška glasila so zelo hitro našla podporo v njim naklonjenih tiskarnah v Sloveniji. Posebnost je bil tisk komunističnih glasil, ki so imela uredništvo nekje, npr. v Parizu, tiskali pa so jih v Bruslju. Ali je bilo tako samo zaradi cenejšega tiska ali tudi zaradi zakritja pollegalnega delovanja, lahko le ugibamo. Ne tako majhno število je bilo ciklostiranih "biltenov", kar so izdajatelji razlagali s finančnimi razlogi in v isti sapi zagotavljali, da se bo ob primernem številu naročnikov spremenila tudi tehnika izhajanja. Ni pa naključje, da so imeli ravno ti "bilteni" kratko življenjsko dobo in so kljub načrtom kmalu prenehali izhajati.

Izseljenci v Evropi so brali tudi časopise iz domovine, kar je omogočala bližina doma in s tem cenejša poštovina, npr. v primerjavi s pošiljanjem v Združene države ali v Avstralijo, in nezastaranje aktualnih novic. Ni bilo slovenskega glasila iz domovine, ki ne bi prišlo tudi med evropske izseljence. Rafaelova družba iz Ljubljane se je zavedala pomena domačega katoliškega časopisja med slovenskimi izseljenci, zato je apelirala na njihova uredništva za ugodnosti v ceni, na izseljence pa na način prejetanja. Priporočali so jim, da dobivajo glasila v paketu na naslov društva ali posameznikov - poverjenikov, da jih po svojih ljudeh raznosijo med naročnike. Podobno kot za izseljensko časopisje so priporočali bralcem večkratno branje izvoda in posojanje sosedom ter znanem. Mednje so prihajala tudi projugoslovanska (npr. preko konzularnih predstavništev, banke Baruch v Parizu itd.) in prokomunistična glasila. Tako so slovenski komunistični delavci iz Pas-de-Calaisa v Franciji decembra 1934 poslali svoje *revolucionarne* prole-

tarske pozdrave in čestitke k neupogljivemu kljubovanju krvavi diktaturi v Jugoslaviji v Sloveniji izhajajočemu *Rdečemu praporju*, kar kaže, da so brali ta list.¹²

Dobivali pa so tudi izseljensko časopisje iz Severne in Južne Amerike. Mnoga evropska izseljenska glasila so povzemala članke iz izseljenskega tiska drugih kontinentov. Pojavljale so se reklame za naročanje glasil, kot npr. v *Slovenski delavsko-kmečki republiki* iz Heerlena na Nizozemskem (1933): "*Sodrugji iz Primorja v Argentiniji izdajajo svoj slovenski časopis Delavski list, ki izhaja mesečno. Naslov: Luis Stolfá, Warnes 2201, Buenos Aires, La Paternal, Argentina!*"¹³

Od znanja jezika priseljske države je bilo odvisno tudi branje njihovega tiska. Zlasti v Nemčiji so mnogi izseljenci posegali samo po nemških časopisih. Slovenski komunisti so brali francoska komunistična glasila, npr. *L'Humanité*, vendar je bilo to branje omejeno na izobraženi del te emigracije. V času Ljudske fronte v Franciji je izhajalo njeno glasilo *Voix européennes*, v katerem so sodelovali tudi Jugoslovani. Glasilo je imelo namen, postati vseevropski list, ki bi združeval ugledne časnikarje različnih političnih prepričanj. Tovrstna glasila so brali le v ozkih intelektualnih krogih. Izseljenska glasila pa so prinašala informacije tudi iz tujejezičnih glasil, kot npr. obvestilo, da bo francoski list *Fraternité (Bratstvo)* izdal dokumentirano publikacijo o priseljencih v Franciji (1937), nedvomno z reklamnim namenom, saj je bila v obvestilu navedena tudi cena.¹⁴ Francosko *Bratstvo* je bilo protifašistično glasilo, ki je bilo po trditvi slovenskega *Dela* namenjeno izključno obrambi priseljencev v Franciji.¹⁵

Izseljensko časopisje je odražalo svetovnonazorske in politične poglede izdajateljev in vseh tistih izseljencev, ki so soglašali s temi idejami, hkrati pa je bilo sredstvo za utrjevanje in širjenje idej med njimi samimi. Vsak je kupoval in s tem podpiral glasila, ki so mu bila idejno blizu. Glede vsebinskih poudarkov je bila velika podobnost med izseljenskim tiskom in tistim, ki je izhajal v domovini, in to ne samo na idejnem, temveč tudi v dejanskem smislu, saj so v izseljenskem časopisju ponatiskovali prispevke iz enako usmerjenih glasil, ki so izhajala v Sloveniji. Polemičnost, velikokrat na meji dobrega okusa, se je isknila med posameznimi izseljenskimi glasili kot tudi med njimi ter glasili v Sloveniji. Vsi ljuje se mi misel, da je bila svetovnonazorska in politična funkcija izseljenskega in izseljencem namenjenega tiska mnogo bolj prisotna v namenih izdajateljev in uredništvih, kot pa kulturne,

prosvetne in informacijske naloge, čeprav so se na slednje sklicevali vsi po vrsti. Idejna sorodnost in razširjenost tiska iz domovine med enako mislečimi izseljenci potrjuje tudi tezo, da je bila vloga obojih, tako domačega kot izseljenskega tiska, enako pomembna za nazorsko in politično usmeritev ter delovanje slovenskih izseljencev v zahodni Evropi.

*

Maloštevilnost in slaba ohranjenost slovenskega izseljenskega časopisja iz zahodne Evrope sta verjetno vzroka, da se je tudi naš najpomembnejši bibliograf izseljenske publicistike Jože Bajec le bežno dotaknil te problematike.¹⁶ V Ljubljani ohranjeno časopisje je vključil v bibliografijo, ki jo je izdala Slovenska izseljenska matica pod naslovom Slovensko izseljensko časopisje 1891-1945.¹⁷ Tudi Seznam obstoječih listov med Slovenci v tujini, ki je objavljen v Izseljenskem koledarju za leto 1937, ne navaja nobenega slovenskega glasila iz zahodne Evrope.¹⁸ Janko Šlebinger je v Bibliografski pregled 1797-1936, ki je izšel ob razstavi slovenskega novinarstva v Ljubljani istega leta (1937), omenil *Naš zvon* (1925-27) iz Nemčije in *Rafaela* iz Heerlena (1931-35), Jože Bajec pa v nadaljevanju te bibliografije do leta 1945 še nekatera, do takrat znana izseljenska glasila.¹⁹

V Mundovi bibliografiji slovenskega marksističnega tiska je zajeto komunistično časopisje, ki je izhajalo v zahodni Evropi pred drugo svetovno vojno.²⁰ Fadil Ekmečić je v delu Prilozi za istoriju Jugoslovena u Francuskoj (1988) objavil seznam jugoslovanskih časopisov in časnikov, ki so izhajali v Franciji; žal je nepopoln in vsebuje mnogo faktografskih napak.²¹ Vuk Dragović je v knjigi Srpska štampa između dva rata (1956) objavil pregled jugoslovanskega tiska v evropskih državah od 1915 do 1945, ki se je nahačal v Beogradu. Leto dni pred tem je izšlo delo Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike v Zagrebu, ki je upoštevalo tudi izseljenski tisk.²²

Čeprav se v razpravi omejujem na zahodnoevropski in delno srednjeevropski prostor (Avstrija), mi dovolite, da naštejem nekatera glasila v drugih delih Evrope, ki so jih izdajali izseljenci ali pa so bila njim namenjena. Največja neznanka so glasila, ki so izhajala v Sovjetski Zvezi med obema vojnama, kjer so delali in živeli tudi slovenski ekonomski izseljenci - mnoge so v času veli-

ke ekonomske krize v zahodni Evropi iz nje premamile obljube o čudovitem življenju v deželi komunizma -, še najbolj pa poznamo glasila, ki so jih izdajali in brali Slovenci v drugih delih Jugoslavije. V Beogradu so izhajali: *Naša radost* (1925-40) s prilogo *Našim mališanima* (1933/34-40/41), *Preporod* (1928-40), *Slovenski glas Beograda* (1933), *Naše ognjišče* (okoli 1932), *Beograjski Slovenec* (1936-38), *Slovenski odmevi* (1938-39) in *Bilten* (1939-?) in *Iseljenički svet* (1939-?). V Zagrebu, kjer je po oceni iz leta 1937 živelo 30.000 Slovencev, so izhajali *Zagrebski Slovenec* (1932), *Novi ljudska pravica* (1939) in *Novi iseljenik*, v Sarajevu pa *Zora* (1937-40).²³

JUGOSLOVANSKO USMERJENA GLASILA

Med majhnim številom izseljenskih časnikov v zahodni Evropi nas preseneti relativno veliko število tistih, ki so zagovarjali integralno jugoslovanstvo in poveličevali kraljevsko dinastijo ter unitaristično Jugoslavijo. Narodne, kulturne in verske specifičnosti posameznih narodov so jim bile ostalina preteklosti. Tudi med izseljenci so gojili ta "jugoslovenarski" duh, ki ni imel malo privrženecv med Slovenci, zlasti v Franciji. Časovno mu najbolj sledimo po šestojanuarski diktaturi (1929) in je bil zlasti močan med izseljenci sredi tridesetih let. Kje je tičal vzrok za tako močen vpliv Beograda? Omenim naj samo dva. Leta 1937 je imela Jugoslavija v Franciji sedem konzulatov (v krajih Metz, Bordeaux, Caen, Le Havre, Nantes, Toulouse in Nica), dva generalna konzulata (Lille in Marseille) in poslaništvo v Parizu, v Nemčiji pa štiri konzulate (Düsseldorf, Dresden, Essen in Leipzig), tri generalne konzulate (Hannover, Frankfurt am Main in Halle) ter poslaništvo v Berlinu.²⁴ V Združenih državah, kjer je bilo izseljencev mnogo več, pa je imela le dva konzulata (San Francisco in Pittsburgh), dva generalna konzulata (Chicago, New York) in poslaništvo v Washingtonu.²⁵ Ta predstavništva so bila jedra širjenja beograjske politike in preko njih so, med drugim, prihajali iz Jugoslavije časniki in časopisi nedvomno take usmeritve, ki je odgovarjala državnim oblastem. Propagandni učinek je bil s tem mnogo prodornejši kot v drugih delih sveta. Jugoslovanski izseljenci v zahodni Evropi so bili, z izjemo Vestfalcev, mladi po izseljenskem stažu, saj je bil močnejši val izseljevanja iz domovine šele v drugi polovici dvajsetih let. Med tem izseljenstvom pa je

bil zelo visok odstotek sezonskih delavcev, ki so bili stalno razpeti med domovino in tujino. Ravno slednji so bili potencialni nositelji idej, ki so bile nevarne državi. Med njimi naj omenim le ideje ustaškega gibanja in komunizma. Ljudskofrontno gibanje v Franciji in španska državljanska vojna sta še podkrepili ta strah. Koliko jugoslovanskih, in v okviru njih slovenskih, izseljencev se je vključevalo v t. i. "nacionalne organizacije"? Odgovor je težak. Le redko se pojavljajo v tisku razmišljanja o tej temi. Tako je iz leta 1939 znan zapis, da je v Franciji delovalo deset "jugoslovanskih" združenj, ki so vključevala četrtno vseh izseljencev v tej državi, tj. 5000. Podatke je navedel pisec članka v enako mislečem glasilu, zato moramo ta podatek citirati z določeno opreznostjo.²⁸

Vključevanje Slovencev v politično življenje priseljenskih držav so, vsaj v Franciji ljudskofrontnega časa, odsvetovali tako Beograd kot tudi katoliški duhovniki, češ Francija je naša gostiteljica in vključevanje v politično življenje bi pomenilo izrabljanje njihovega gostoljubja. Ne dražimo oblasti brez potrebe, je bila mnogokrat zapisana misel tistega časa. V ozadju je bil predvsem strah pred vplivom levih, zlasti komunističnih, idej.

Podobno, kot je večina slovenskih izseljenskih društev v zahodni Evropi po letu 1929 nosila oznako jugoslovansko, npr. Jugoslovansko društvo sv. Barbare iz Eisdna v Belgiji, so tudi mnogi izseljenski listi v naslovu ali podnaslovu vključevali pridevnik "jugoslovanski". Koliko je bila s tem izražena samo formalna lojalnost do matične države in koliko so ta glasila resnično širila "jugoslovenstvo" med slovenskimi izseljenci, bo znano šele po temeljiti analizi vseh glasil in njihovih sodelavcev (založnikov, izdajateljev, vodilnih urednikov in dopisnikov). Ne smemo pa vseh glasil, ki so nosila jugoslovansko ime, uvrstiti med nosilce jugoslovanske unitaristične politike. V glavnem je težko ugotoviti prave namene izdajateljev, saj so se velikokrat skrivali za splošnimi programskimi idejami. Nekatera izseljenska glasila so že v svojih programskih usmeritvah poudarjala svoj "nepolitični" značaj in so se s tem hotela postaviti nad nazorska in politična nesoglasja med jugoslovanskimi izseljenci v zahodni Evropi.

Pariz je bilo mesto, ki je pritegoval številne Jugoslovane: ekonomske izseljence, študente, intelektualce, politične begunce itd. Vpliv jugoslovanskega poslaništva na njihovo organiziranje ter politično in kulturno delovanje je bil močan. In v tem mestu je izhajalo največ projugoslovanskih glasil in delovalo največ raznih društev, "savezov", "zajednic" ipd. Novembra 1936 so na inicia-

tivo Jugoslovenske zajednice iz Pariza, katere član je bila tudi Zveza jugoslovanskih delavcev iz Amnévillea, odprli Jugoslovanski dom.²⁷ V petem pariškem okrožju v ulici Jean de Beauvais je delovala tudi Jugoslovenska knjižara u Parizu (Librairie Yougoslave à Paris). Leto dni pred tem (1935) so ustanovili intelektualni elitni klub Cercle Yougoslave à Paris, ki pa ni zaživel.²⁸ Zato ni čudno, da je ravno v Parizu izhajalo največ jugoslovansko usmerjenih glasil, ki so imela večji ali manjši odmev pri bralcih. Namenjena niso bila le ekonomskim izseljencem, temveč tudi jugoslovanski intelektualni eliti, ki je študirala ali delovala v tem mestu.

*

V nadaljevanju si oglejmo nekatera znana projugoslovanska ali tej miselnosti sorodna glasila, pri katerih so sodelovali Slovenci ali so se nanje odzivala slovenska izseljenska glasila, kar dokazuje, da so jih brali tudi Slovenci.

Yougopresse
(1927-40)
Pariz²⁹

*"Slovenec, Srb, Hrvat
za uvek brat i brat!"*

Najdaljšo tradicijo v Franciji je imel tednik, ki si je lastil oznako "*...prvog i jedinog neodvisnog nedeljnika na našem jeziku u Parizu*".³⁰ V njem sta se prepletala bilten in glasilo, ki se večkrat označuje za *Yougopresse pariske novine*. Do junija 1935 ga je urejal njegov ustanovitelj Jules Urlep, ki ga je nasledil S. Tomša, njega pa Al. Tomšič.³¹ V letu 1936 ga je nekaj mesecev vodil njegov namestnik L. Kuhar (dr. Alojz Kuhar, izseljenski komisar v Parizu?).³² Tednik je zagovarjal interese Jugoslovanske kolonije v Franciji iz Pariza, v kateri so delovali tudi Slovenci, vendar je objavil le malo v slovenskem jeziku pisanih prispevkov.³³ Kolonijo so stalno pretresali spori, kot npr. spomladi 1936, ko je pisec prispevka v tedniku pozival k slogi med "*nacionalno*" usmerjenimi izseljenci: "*...kao da nam nije dosta, što na žalost, naših več ima i u ostalim, komunističkim i neznam kakovim*

društvima, pocepani na našo sramoto..."³⁴ Mesec dni kasneje je avtor članka Nova era u Francuskoj pozdravil zmago Ljudske fronte v Franciji. Zapisale so se mu tudi misli: "Pa ipak, mi možemo, čak je i potrebno naglasiti, da je za nas iseljenike povoljno, što su uspeli levičari na poslednjim francuskim izborima. Radikali-Socijalisti i Socijalisti III. internacionale, naši su stari prijatelji, a ni komunisti, u koliko će imati upliva, neče hteti da nas ometaju - da na uzvrat naših krvavih žuljeva, zaradimo kakov hleb. Dok bi uspeh desničara i fašista značio grom i pogrom protiv stranaca..."³⁵ Članek je sprožil ugodne in odklonilne odmeve. Trenja v Koloniji so se prenašala tudi na tisk. Zlasti glasne so bile *Jugoslovenske pariske novine*, ki so že leta 1931 šle svojo pot.³⁶ Na njene obtožbe so junija 1936 zapisali: "...Ne zaboravimo, da se na teritorij Francuske kod našeg življa rasturaju letci anti-državnog duha, na francuskom i naročito našem jeziku, štampani bilo ovde, bilo u Belgiji, bilo u Nemačkoj, Americi i Švajcarskoj. Dok mi imamo malo naših listova, naše vlasti pomažu jedan list, koji izlazi u Parizu i koji na žalost radi na neslozi u koloniji i medju iseljenicima."³⁷ Balkanska kuhinja pa se je nadaljevala. Tako je leta 1937 nesojeni predsednik Kolonije advokat M. Nikolić kot protiutež ustanovil novo Jugoslovensko radničko zajedništvo.³⁸ Neenotnost, spletkarjenja, podtikanja sumov o lojalnosti itd. so bili stalno prisotni med jugoslovansko usmerjenimi izseljenci in vse to se je zrcalilo tudi v tem tisku. *Yougopresse* se je ob enajstletnici izhajanja (1938) pohvalila, da je bila prvi in edini jugoslovanski "listić" v Evropi in da je imela vedno le namen, da informira izseljence o dogajanjih v domovini in da jim svetuje, kako naj živijo in se obnašajo v državi "gostiteljici". Vedno so hvalili Jugoslavijo kot: "...veliko i lepo zemljo, kojom se slobodno možemo ponositi..."³⁹ Bilten je bil brezplačen in so ga razpošiljali tako, da so ga prilagali v nedeljo izhajajočim časopisom in časnikom, ki so prihajali iz Jugoslavije. V njem so nekajkrat navedli število izvodov: 100 (1927), 500 (1928), 3000 (1938),⁴⁰ za leto 1936 pa so zapisali da imajo 3000 naročnikov (?) iz vrst poljedelskih delavcev in 500 iz vrst rudarjev ter industrijskih delavcev.⁴¹

Jugoslavija u Francuskoj
(1928-29)
Pariz⁴²

Decembra 1928 je izšla prva številka glasila (revije), in sicer pod okriljem Jugoslovanske kolonije v Franciji. Roko nad njim je imel izobraževalni oddelek jugoslovanskega poslaništva v Parizu.⁴³ Leto dni kasneje je izšla druga številka, v kateri je uvodničar Aleksandar Arnautović zapisal: "*Iz oportunističkih, političkih ili i suviše realističkih razloga, često Država i narodni ideali ne idu uvek u korak; nekad narod ide napred, a nekad njegova državna organizacija zaostaje. Nas je bila većina koje je bolela separatistička indikacija u samom nazivu naše Države. Danas smo mi i zvanično Jugosloveni kao što smo to bili pre neki mesec samo idealistički. Naša Kolonija, po Statutima koje je primila Skupština članova u Parizu i koje su usvojili naši zemljaci u svima francuskim varošima, nije bila Srpsko-hrvatsko-slovenačka Kolonija već Jugoslovenska Kolonija.*"⁴⁴ Hkrati je upal, da bo glasilo, ki ga je označil za "*almanah*", izhajalo pogosteje. Krog bralcev naj bi našel med Jugoslovani po vsej Franciji. V statutu Kolonije, ki ga je sopodpisal tudi Rudolf Kavšek, so v drugi alineji drugega člena navedli, da bodo podpirali interese jugoslovanskega "*naroda*" in države v Franciji.⁴⁵ V drugi številki sta v slovenskem in francoskem jeziku izšli Vodnikova Ilirija oživljena in Prešernova Zdravljica - slednjo je prevedla M.P. (Melita Pivec ?) -, Josip Mal pa je objavil razpravo Francozi na Slovenskem (v krajši verziji je izšla tudi v *Slovincu*, št. 234, leta 1929). Tretja in zadnja številka je izšla oktobra leta 1934 v čast obiska kralja Aleksandra v Franciji, ki se je tragično končal z njegovim ubojem v Marseillu.⁴⁶

Jugoslovenski glasnik u Francuskoj
(1930)
Freyning (Francija)⁴⁷

Nosil je bahav podnaslov Najveći jugoslovenski informativni list u Francuskoj. Imel je tudi slovensko prilogo Jugoslovenski glasnik v Franciji. V programski zasnovi je poudarjal svojo informativno vlogo, brez namena, da bi posegal v politično življenje. Poročal naj bi le o dogajanjih v domovini in po svetu, si prizadeval za socialne pravice izseljencev ter jih branil pred vsemi "*škod-*

ljivimi" in *"malodušnimi"* idejami, ki bi jim škodile v *"nacionalnem"*, moralnem in materialnem pogledu.⁴⁸ Dejansko pa je zastopal interese Beograda in protestiral proti vsakemu napadu izseljencev na Jugoslavijo in šestojanuarsko diktaturo.⁴⁹

Jugoslovenska sloga

(1930)

Merlebach (Francija)⁵⁰

*"Domovina vedno misli nate -
in na neosvobojene brate!"*

V uvodnih razmišljanjih je uredništvo zapisalo, da bo glasilo izhajalo tedensko in bo namenjeno vsem Jugoslovanom v zahodni Evropi. Želeli so zastopati njihove interese pri delodajalcih, hkrati pa opozarjati domovino na njene dolžnosti do izseljencev. Nemalo je bilo zapisanih besed o zvestobi in ljubezni do gostiteljice Francije in do domovine. Slednji so jo izkazovali s krepitvijo jugoslovenske zavesti in kulture, zato ni čudno, da so se v njem pojavljala gesla: *"Brat je mio, koje vjere bio!"* in *"Sloga jači, nesloga tlači!"* Glasilo je izhajalo v slovenskem jeziku in njegov prvi glavni urednik je bil Ivan Zagažen.⁵¹ Izredno veliko člankov je bilo posvečenih Primorcem in nevarnostim italijanskega fašizma.⁵² Izdajatelji so že v programskem tekstu omenili, da ga bodo izdajali pod enakim naslovom tudi za *"Srbohrvate"*, če se bo javilo vsaj 1000 naročnikov.⁵³ Odmevi na prve številke so bili ugodni, če to sodimo po dopisih iz slovenskih kolonij v krajih Freyming, Stiring-Wendel, La Machine, Boulange in Wingles-Meuchin. V njih so podpirali vlogo lista kot zagovornika delavskih interesov in sloge med njimi. Dopisnik iz Stiring-Wendla se je zavzemal predvsem za slogo, saj ga je bolelo ne tako redko zabavljanje: *"...čez Poljake in Hrvate. Saj so vendar tudi ti naši sodrugi, naši sotrpini, da še več, bratje po krvi in jeziku."*⁵⁴

Pariske novine

(1930-31)

Pariz⁵⁵

Ta bilten je že v prvi številki opozoril na pomen tiska pri zaščiti izseljenskih interesov. Označil se je za "...patriotski jugoslovenski list u Francuskoj...", ki je imel tudi nalogo "...da pobija razne zlonamerne glasove, koje šire oni elementi, koji žele propast naše države..."⁵⁶ Že v programskih točkah, in tudi kasneje, so večkrat zapisali, da niso politični list, ampak samo informativno glasilo o političnih dogajanjih v domovini in tujini in želeli so ohraniti nadstrankarski značaj. Svojo vlogo so povezovali s krepitvijo "bratstva" in "narodne" solidarnosti. V njem zasledimo tudi v slovenskem jeziku pisane prispevke, kot npr. obsežno poročilo o slovenskem evharističnem kongresu v Aumetzu leta 1931, na katerem so sodelovali tudi francoski, nemški, poljski, in italijanski predstavniki.⁵⁷ Slovenski *Jugoslovenski rudar* iz Sallauminesa jih je aprila 1931 okrcal, češ da bodo morale biti malo bolj delavsko ubrane: "...in izpustiti poročila o neinteresantnih proslavah, če bodo hotele, da jih delavstvo naroča in čita."⁵⁸ V drugi polovici 1931 jih je prevzel Milan Krljević iz Merlebacha, kar je *Yougo-press* žolčno komentiral in mu očital špijonstvo ter ovaduštvo.⁵⁹ Zanimivo pa je, da sta bila Krljević in Repac iz Merlebacha poverjenika *Pariskih novina* v njenem okolišu. Pričakovanje nasprotnikov, da bodo nove *Jugoslovenske pariske novine*, kot se je preime- noval bilten, kmalu ugasnile, je bilo jalovo.

Jugoslovenske pariske novine

(1931-39)

Pariz⁶⁰

Projugoslovansko usmerjena so bila še nekatera glasila, za katera mi ni znano sodelovanje Slovencev pri njihovem izhajanju. Mednje uvrščam tudi *Jugoslovenske pariske novine* pod uredništvom Milana M. Krljevića. Septembra 1933 jih je za arhiv prejela Rafaelova družba iz Ljubljane, ki jih je označila za hrvaški mesečnik iz Pariza.⁶¹ Družbin *Izseljenski vestnik-Rafael* je tudi povzemal iz tega glasila, kot npr. aprila 1935 članek Kaj se godi našim v Franciji, v katerem so orisali odnos med francoskimi oblastmi in jugoslovanskimi izseljenci. Uredništvo je točnost trdi-

tev utemeljevalo s tem, da so *Jugoslovenske pariske novine "baje"* v tesni povezavi z jugoslovanskim poslaništvom v Parizu in zato morajo biti trditve točne.⁶² Večkrat so nanje reagirali pri slovenskem *Rafaelu* na Nizozemskem. Decembra 1931 so jim očitali pretirano poudarjanje, da so edino izseljensko glasilo v Franciji in sosednjih državah ter nepoznavanje *Rafaela*, slabo leto dni kasneje pa protikatoliško nastrojenost.⁶³ Tudi izseljenska komunistična glasila so jih večkrat kritizirala, kot npr. *Delo* (1935) s trditvijo, da so orodje jugoslovanskemu poslaništvu v Parizu v težnji združevanja nevtralnih ter nadzora protirežimskih izseljenskih organizacij. V isti sapi so jim očitali fašistično usmeritev in ovaduške namene pri francoskih oblasteh, katerim naj bi ovajali t. i. "*protirežimske elemente*".⁶⁴ Maja 1937 je urednika napadel komunistični *Glas izseljencev* in ga imenoval "*fašista*" in "*vernega hlapca Beograda*".⁶⁵ Najpogosteje so ga napadali pri *Yougopressue*, mu očitali državno podporo in celo naklonjenost francoskim "*rdečim*" sindikatom.⁶⁶ Vse to kaže, da se v medsebojnem blatenju niso ustrašili uporabe vseh sredstev, govoric in etiketiranj.

Glas jugoslovenskih iseljenika

(1933-39)

Amnéville (Francija)⁶⁷

"Za domovino in kralja!"

Mnogo bolj "*jugoslovenarsko*" je bilo pisanje tega časnika, ki je odkrito zastopal unitaristično smer med izseljenci v Franciji in tudi v bližnjih državah, npr. v Luksemburgu in v Belgiji. Članki so bili pisani v srbohrvaškem in slovenskem jeziku. Izražal pa je politiko Zveze jugoslovanskih delavcev v Franciji (* 25. 4. 1933-), ki ji je predsedoval Slovenec Anton Glavnik (1934-35, 1936-). Nazivali so ga tudi "*Vodja*". Maja 1938 je postal njen dosmrtni predsednik. Tudi v vodstvih podružnic Zveze so bili številni Slovenci. Glavnik je kot glavni urednik napisal vrsto člankov, med drugim *Moje spomine v dveh nadaljevanjih*. V njih je pomladi 1936 zapisal: "*Ne drži trditev, če se naglaša, da je zaveden Slovenec, Hrvat ali pa Srb obenem tudi odkritosrčen Jugosloven... Ne vzgajati versko in plemensko le enega dela Jugoslovenskega naroda, pač pa dati prilike vsem jugoslovanskim izseljencem sodelovati v društvih, katera odgovarjajo jugoslovanski ideologiji brez*

razlike verske in plemenske pripadnosti... Še pred tremi leti je bilo to vprašanje tukaj v Franciji zelo kočljivo, posebno po slovenskih kolonijah, kajti če si prišel med naše delavce in samo rekel, da si Jugosloven, moral si hote ali nehote biti pripravljen, da se ti v obraz zabrusi srbskega plačnika, liberalca, fašista ali pa komunisto..."⁶⁸ V eni od številnih resolucij so istega leta zahtevali: "...enotno Jugoslovensko narodno propagandno, novinarsko, versko in kulturno službo s sodelovanjem Kr. vlade in merodajnih ministrstev."⁶⁹ Na petem kongresu Zveze, 25. aprila 1937, so v šesti točki resolucije zapisali: "Zahtevamo prepoved širjenja plemenskih, verskih in političnih strasti, zahtevamo prepoved širjenja neresničnih vesti potom časopisja, katero se tiska v domovini in pošilja med izseljence v tujino."⁷⁰ Pri tem so mislili zlasti na *Izseljenski vestnik - Rafael* iz Ljubljane, ki je bil gorak protikatoliški usmeritvi Zveze in časnika samega in vrstile so se polemike med obema, zlasti s patrom Kazimirjem Zakrajškom.⁷¹

Izseljenički glasnik

(1933-?)

Metz (Francija)

Na ciklostilnem stroju razmnoženo uradno-informativno glasilo jugoslovanskega konzulata v Metz u so v nekaj izvodih pošiljali na naslove izseljenskih društev. Izhajati je začel 15. februarja 1933 in do aprila istega leta so izšle že tri številke.⁷² Avgusta 1933 so ga v *Rafaelu* imenovali tudi *Jugoslovenski izseljenički glasnik* s tendenco vsiljevanja idej Saveza jugoslovenskih radnika Kraljeviča Andreja, ki je bil ustanovljen v Metz u maja 1933.

Les Balkans et La Société des Nations -

Balkan i Društvo Naroda

(?)

Ženeva

Maja 1934 je *Youngopresse* objavila informacijo o biltenu, ki ga je izdajal Ljuba Valić v srbohrvaškem in francoskem jeziku. Pohvalila ga je za njegovo informativno delo in zaradi tega, ker: "...vrši propagandu naše stvari." Zato je vabila k naročanju biltena na naslov uredništva *Youngopresse* v Parizu.⁷³

Jedinstvo

(?)

Seraing (Belgija)⁷⁴

Glasililo je bilo namenjeno jugoslovanskim izseljencem v Belgiji, Luksemburgu in na Nizozemskem. Pisano je bilo v jugoslovanskem duhu. Ali so ga brali tudi Slovenci?

KATOLIŠKA GLASILA

Na "izseljeniški" konferenci na Trsatu nad Reko so poleti 1927 govorili tudi o potrebi širjenja domačega katoliškega časopisja med izseljence. Janez Kalan je priporočal vsem odhajajočim, da se že pred odhodom naročijo na domača glasila. Med sklepi konference je bila izražena potreba po obnovitvi Rafaelove družbe v Ljubljani, ki naj bi prevzela delo dotedanjega društva Dobrodelnost iz Ljubljane. To društvo je skrbelo za stike z izseljenci, npr. z zbiranjem knjig, naročil na *Naš zvon* iz Bottrop-Boya in podobno. Obenem so od obnovljene Rafaelove družbe pričakovali, da bo štirikrat letno izdajala "*...listič z najnovejšimi podatki in predpisi o izseljeništvu.*"⁷⁵ Pater Kazimir Zakrajšek je na občnem zboru Rafaelove družbe v Ljubljani (1929) uvrstil pomanjkanje izseljenskega časopisja med največje pomanjkljivosti v odnosu stare domovine do Slovencev v Evropi. Družbi je predlagal, da začne izdajati "*mal listič*", izseljenci v Franciji pa naj bi dobili svoje glasilo. V brošuri Izseljencem na pot (1929) je Zakrajšek opozarjal izseljence na "*slabo*" časopisje ("*Peti strup je slabo časopisje*").⁷⁶

Tudi izseljenci so pogrešali glasila iz domovine. Leta 1928 je Vinko Zor v poročilu o Slovencih na Nizozemskem zapisal njihovo željo po katoliških glasilih iz domovine. V Limburgu (12 km severozahodno od Aachna, med Sittardom in Heerlenom) je takrat živelo in delalo v šestih premogovnikih okoli 2000 Slovencev, ki so bili organizirani v "*...strogo katoliških društvih sv. Barbare*". Niso pa še izrazili potrebe po lastnem glasilu.

Jugoslovanska izseljeniška katoliška akcija v državah zahodne Evrope, na kratko imenovana JIKA, je po naročilu slovenskega izseljenskega evharističnega kongresa v Aumetzu v Franciji (1931) sestavila konec julija istega leta spomenico, v kateri so spregovorili tudi o pomenu časopisja za izseljence: "*Velike važnosti je domače časopisje, predvsem ono, ki izhaja v deželi izseljen-*

cev, pa tudi domovinsko... Naše časopisje v domovini prosimo, naj posvečajo izseljeniškem vprašanju več pozornosti. Žal so zaradi visoke poštnine že itak dragi domači časopisi približno štirikrat dražji kakor enako veliki časopisi narodov, med katerimi živimo in so zato dnevnik za izseljene delavce nedosegljivi. Zato prosimo cenjene uprave, naj najdejo način, da bi mogli dobiti izseljenci liste po zmernejši ceni." ⁷⁷ Gre za razmišljanje, ki je imelo v mislih glasila, ki so izhajala v stari domovini, z upanjem, da bi več pisala o izseljenski problematiki.

Katoliški izseljenci pa so le izražali želje po lastnih glasilih. Mednje lahko uvrstimo zahtevo Zveze jugoslovanskih društev v severni Franciji, ki jo je na II. izseljenskem kongresu v Ljubljani (1937) prebral rudar Gregorčič: "I. Ničesar se še ni ukrenilo v najvažnejšem za naše izseljenstvo najpotrebnejšem, da bi se mu oskrbelo že vsaj en močan tednik (ako ni mogoče dnevnik), h kateremu bi bilo potrebno edinole nekaj prave zavednosti naše javnosti sploh in bi ga tedaj skoro dobesedno izseljenstvo samo vzdrževalo." ⁷⁸ Leto dni kasneje (1938) so slovenski izseljenci iz severne Francije pisali Izseljenski zbornici v Ljubljani in zahtevali, da oblasti podpro "...v patrijotičnem duhu pisani slovenski izseljenski list *Izseljenski vestnik*..." s ciljem, da postane tednik, kar so utemeljevali s trditvijo: "Če rdeča internacionala lahko izdaja v Franciji *Glas izseljencev*, ki napada domovino in sramoti izseljenca, zakaj bi domovina ne podpirala dobrega lista. Izseljenci, zastrupljeni po slabih listih bodo tudi domovini v težavo, ako se vrnejo taki domov." ⁷⁹ Zlasti katoliški izseljenci v Franciji so pogrešali lastno glasilo v času, ko so se v tej državi okrepile levo usmerjene struje (ljudskofrontno obdobje), ki so našle močan odmev tudi med Slovenci v rudarskih predelih severne Francije.

Iz napisanega je razvidno, da so katoliški izseljenci nihali med zadovoljstvom z domačim časopisjem, ki naj bi le več pisalo o njihovi problematiki, in lastnimi glasili. In kot bomo videli kasneje, sta obe najpomembnejši lastni glasili katoliških Slovencev v zahodni Evropi - *Naš zvon* in *Rafael* - zamrli, prvo s samoukinitvijo na račun v domovini izhajajočega *Domoljuba* in *Slovenskega gospodarja* (1927), drugo z združitvijo z *Izseljenskim vestnikom* iz Ljubljane (1935).

Valentin Zupančič, slovenski izseljenski duhovnik in vodja Jugoslovanskega katoliškega misijona v Liévinu, Pas-de-Calais, je 25. aprila 1938 napisal poročilo o verskem stanju slovenskih izseljencev v severni Franciji. ⁸⁰ Podobno poročilo je za Merlebach z

okolico (med kraji Metz, Stiring-Wendel, Sarreguemines, Hargarten) sestavil Simon Pavlin. V obeh poročilih so navedeni podatki o tem, katera glasila so brali Slovenci v tem delu Francije. Žal so številčni podatki navedeni le pri nekaterih glasilih.

Kraj	Število Slovencev	Praktični katoliki	Brezverci
LIEVIN	580	35%	5%
BRUAY-EN-ARTOIS	325	55%	4%
SALLAUMINES z okolico	650	30%	5%
LENS in		20%	10%
VENDIN-LE-VIEIL	500	40%	30%
MERLEBACH z okolico	3000	ok. 30%	10%

Glasila	Liévin	Bruay en A.	Salla-umines	Lens-Ven. le-Vieil	Merlebach
*GLASNIK	18	14	14	10	da
*IZSELJENSKI VESTNIK	45	50	25	15	250
*DOMOLJUB	15	12	5	8	da
*BOGOLJUB	20	15	15	15	da
*SLOVENEČ	5	3			da
*POSTREŽBA BOLNIKOV					da
DOMOVINA	da	da	da		da
JUTRO	da				
DELAVSKA PRAVICA	da	da	da		
GLAS IZSELJENCEV	da	da	da	da	da
GLAS JUGOSLOVENSkih ISELJENIKA					da
LJUDSKA FRONTA					da
HUMANITE					da

* Z zvezdico so označena katoliška glasila (po Zupančiču).

Valentin Zupančič je prosil tudi za knjige, ki so jih potrebovali za šolo (katekizme, čitanke itd.), hkrati pa za čim več mladinskih listov, ki so jih izseljenski otroci radi brali, kot npr. *Zvonček* in *Luč*. Omenjal pa je tudi naročnike *Mohorjeve družbe* med izseljenci (10 v Liévinu, 15 v Bruay-en-Artoisu in 10 v Sallauminesu z okolico). Že deset let pred tem (1928) je Jože Kastelic, izseljenski duhovnik v Franciji, razmišljal o širitvi knjig goriške in celjske *Mohorjeve družbe*, *Bogoljuba* in še "eneg tednika" iz domovine med slovenskimi izseljenci. "Tako bi ostali vsaj v neki zvezi z domovino," je zapisal v obširnem pismu.⁸¹

Naš Zvon

(1925-27)

Bototrop-Boy (Nemčija), Kranj⁸²

*"Le zvoni, zvon, iz temnih lin,
le vzbujaj mi na dom spomin!"*

Glasililo je bilo namenjeno predvsem Slovincem na Nemškem, čeprav s svojim drugim podnaslovom Obenem glasilo vseh Slovencev na tujem ni skrivalo želje po širšem bralskem krogu. Takoj za Slovenci v Porenju in Vestfaliji so bili njegovi naročniki in dopisniki izseljenci iz Francije, Belgije in Nizozemske. Želeli so si naročnikov med rudarji in delavci iz Avstrije (Köflacha, Leobna, Fohnsdorfa), Madžarske in tudi med Slovenci v Bosni, Slavoniji ter južni Srbiji. Pomislili so tudi na katoliške izseljence onstran oceanov, ne toliko na ameriške Slovence, ki so imeli dovolj lastnih glasil, ampak na tiste, ki so razpršeno živeli drugod po svetu (v Južni Ameriki, Afriki in v Avstraliji).⁸³ Dejanski urednik glasila je bil ves čas Janez Evangelist Kalan, Bototrop-Boy pa sedež glasila. Kalan je v tem kraju ustanovil Slovensko pisarno, kjer so izseljenci urejali probleme glede dokumentov in pošiljanja denarja, preko nje pa so naročali tudi knjige, pisali pisma ipd. Prvo leto so *Naš zvon* tiskali v tiskarni Vöing v Gladbecku (stavili pa so ga v tiskarni Tiskovnega društva v Kranju), z začetkom leta 1926 pa so ga tudi tiskali v Kranju. Sredi 1925. leta so imeli 1500 naročnikov, čeprav so si jih želeli vsaj 2000, z letom 1926 pa je število naročnikov že padlo. List je bil zamišljen kot "zvonček", z odmevom med katoliško čutečimi izseljenci v duhu domačnosti, edinosti in medsebojne ljubezni. Objavljal je prispevke

o društvenem življenju v Nemčiji, nova Vestfalska pisma, veliko člankov o vzgoji otrok, izseljenskih dopisov in polemik. Decembra 1927 je Janez Kalan napovedal konec izhajanja, kar je utemeljeval tudi z mnenjem izseljencev na Nizozemskem, ki so zaradi pogostega izhajanja in aktualnosti novic raje naročali in brali *Domoljuba*. Urednik je priporočil naročnikom *Našega zvona*, da se naročijo nanj in na *Slovenskega gospodarja*, *Bogoljuba*, *Slovenca* in *Pravico*, "... umazano Domovino in Jutro pa pustite pri miru!"⁸⁴

Vestnik Jugoslovanske katoliške misije v Merlebachu
(1930)
Merlebach (Francija)⁸⁵

*"Berite ga sami, ga dajte še
drugim brat in ga ohranite!"*

Izseljenski duhovnik Anton Hafner je v uvodniku namenil to prvo in brezplačno glasilo rojakom, Slovencem in Hrvatom, iz Merlebacha in okolice, od Falcka do Stiring-Wendla z besedami: *"Berite ga sami, ga dajte še drugim brat in ga ohranite."* Vzor so mu bila župnijska glasila (Pfarrbote), ki jih je poznala skoraj vsaka župnija v Loreni. Napovedal je izhajanje vsaka dva meseca, z rahlim upanjem na krajši rok, kar bi bilo odvisno od zanimanja bralcev. Zaradi znanih težav s tiskanjem v tujini (tiskarne niso imele črk č, š in ž) so ga tiskali v Misijonski tiskarni v Grobljah pri Domžalah. Odgovorni urednik je bil Janez Kalan, ki je imel že izkušnje z urejanjem *Našega zvona* in še prej z *Bogoljubom* (1903-24). Zaradi prezaposlenosti ni izdal naslednjih števil. To ni bil prvi poskus izhajanja glasila za izseljence v Merlebachu, ampak sta bila pred tem že dva. Po Kalanovih besedah je izšlo par števil, nakar je oba urednika vzela noč in lista sta prenehala izhajati.⁸⁶

Jugoslovenski rudar
(1931)
Sallaumines (Francija)⁸⁷

Aprila 1931 je izšla prva in doslej edina znana številka delavskega glasila, ki ga je izdala Jugoslovanska sekcija v krščan-

ski strokovni organizaciji Svobodni sindikati rudarjev severne Francije. Zaradi pomanjkanja denarja so uporabili ciklostilno tehniko z željo, da postane mesečnik, v primeru večjega zanimanja pa štirinajstdnevnik ali celo tednik. Bilten so utemeljili z večletno željo Jugoslovancev v severni Franciji, da dobijo lasten list *"pisan v našem jeziku"* in z žuljavo rudarsko roko. Napovedali so članke o socialnem položaju delavcev v Franciji, o važnih svetovnih in domačih dogodkih, o kulturnem in društvenem življenju delavcev v severni Franciji, razna poročila, oglase itd. Njihov moto je bil: *"Utrditi slogo in ljubezen med našimi rojaki tu v Severni Franciji, ustanovljati in krepiti vezi med njimi, svetovati k dobremu in grajati slabo - skratka, biti verno zrcalo nas samih."*⁸⁸ Iz ene same številke glasila je težko razbrati namen izdajateljev. Pozivali so k spoštovanju in ljubezni do krščanskih socialistov v drugih organizacijah: *"Zato spoštujemo in ljubimo tudi krščanske socialiste, živeče in delujoče v drugih organizacijah. In ti še prav posebno zaslužijo priznanja. Kajti težko je živeti v tujem svetu in treba je takim več notranje izgrajenosti kot nam, ki živimo ob topli peči, v družbi enakomislečih. Krščanski socialist, delujoč v drugih organizacijah, je tleča prižigalna vrv, do smodnika vodeča, je svet zase, ki ustvarja nov dan. Nam je organizacija velika vežbalnica. Je ognjišče, s katerega švigajo plameni na vse strani. Organizacija je tovarna, v kateri vsak član doda nekaj iz sebe in ustvarja s tem veliko celoto, zraven pa prejema življenjsko usposobljenost in se napaja ob veliki skupnosti."*⁸⁹ Uredništvo je bilo verjetno v rokah Andreja Dolinarja, ki je bil tajnik omenjene Jugoslovanske sekcije. Sodeloval je tudi na 3. kongresu Svobodnega sindikata rudarjev severne Francije 23. marca 1930.

Rafael

(1931-35)

Heerlen (Nizozemska)⁹⁰

*"V luči vere
ljubimo svoj dom!"*

Začeli so ga izdajati slovenski izseljenski duhovniki kot pripomoček pri njihovem misijonarskem, kulturnem in gospodarskem delu med izseljenci v zahodni Evropi. Iz večkrat menjajočega se podnaslova je razvidno, da je bilo glasilo namenjeno vsem jugo-

slovanskim izseljencem, sprva samo na Nizozemskem in Belgiji, s sedmo številko (1931) tudi izseljencem v Franciji in Nemčiji, od leta 1934 dalje pa vsem izseljencem v zahodni Evropi. S tem glasilom je tesno povezano ime izseljenskega duhovnika Draga Oberžana. Uredništvo je večkrat poudarjalo nepolitični in hkrati delavsko-izseljenski značaj glasila. Zavzemalo pa se je za krepitev vere: *"Časopis je danes najvažnejše in najučinkovitejše sredstvo razširjanje in poglobljanje Evangelija... Vprašajmo se, zakaj se katoličani, zakaj se katoliški Slovenci v tujini tako malo zmenimo za prospeh katoliškega tiska..."*⁹¹ Misel je bila zapisana na začetku 1934. leta, ko je bilo glasilo verjetno v težavah, kajti prva leta so ga tiskali v Heerlenu, z letom 1934 pa v Tiskarni sv. Cirila v Mariboru. Decembra 1931 je imel kar 1500 naročnikov.⁹² Iz Zakrajskovih razmišljanj ob njegovi združitvi z *Izseljenskim vestnikom* v skupno glasilo *Izseljenski vestnik - Rafael* (1935) izvemo, da so to glasilo trle tiskarske in uredniške težave, ki so pripeljale do združitve. Naročnike v Evropi je prosil, da ostanejo zvesti tudi novemu združenemu glasilu.⁹³

Izseljenski vestnik

(1932-40)

Ljubljana⁹⁴

*"Vestnik naj postane glasilo
našega slovenskega
svetovnega izseljeništv." (1931)*

Rafaelova družba je med obema vojnoma v glavnem delovala za evropsko izseljenstvo in tudi njeno glasilo *Izseljenski vestnik*, če navajam njegov zadnji naslov, so večinoma brali Slovenci v zahodni Evropi. Časopis se je razvil iz zbirke Izseljeniška knjižnica, ki je začela izhajati leta 1929 v Ljubljani. Značaj periodike ima šele od leta 1930, ko dobi naslov *Izseljeniški vestnik*, svoje štetje pa od marca 1932 dalje.⁹⁵ Gospodarska kriza, ki je zajela svet, je po mnenju uredništva povezala slovenske izseljence: *"Zato se opaža med našimi izseljenci neko stremljenje po skupnosti. V listih severne Amerike čitamo dopise iz južne Amerike, iz Nemčije, Francije. In nasprotno. Tako se je pa začutila potreba skupnega časopisa za vse naše izseljence vsega sveta... Vaš je, ki živite po zapadnih državah Evrope... List ni političen in ne bo prinašal*

nobenih političnih člankov, temveč je samo strogo izseljeniški, t.j. samo za izseljeniške koristi in zadeve izseljeništvu."⁹³ Po združitvi z *Rafaelom* iz Heerlena (februarja 1935) so se vrstili klici k naročanju glasila, naslovljeni na izseljence v Evropi. Pomanjkanje naročil in neplačevanje naročnin sta bila dva razloga teh klicev, čeprav so se vrstile obljube o večkratnem izhajanju v primeru povečanja števila naročnikov. Vzglede so jim dajali s tiskom ameriških Slovencev, ki je bil plod njihovih prizadevanj in financiranja. Če bo zamrlo to glasilo, bodo izgubili "edino" glasilo, zato naj tudi žrtvujejo nekaj denarja, saj Rafaelova družba ne bo mogla kriti primanjkljaja pri listu. Septembra istega leta (1935) je Kazimir Zakrajšek celo zagrozil, da bo list prenehal z izhajanjem. Leta 1934 so po svetu razposlali 1600 izvodov, dve leti kasneje (1936) pa od 1200 do 1500 izvodov na 152 naslovov. V zahodni Evropi je šel od hiše do hiše in po oceni ga je bralo okoli 8000 izseljencev.⁹⁷ Leta 1938 so ga tiskali v 2000 izvodih. Zakrajšek je zlasti poudarjal pomen glasila za izseljence v zahodni Evropi, saj bi z njegovim prenehanjem izgubili "svoje" glasilo. Pozival jih je k sodelovanju in zbiranju novih naročnikov, saj po njegovem mnenju ni bilo dovolj razširjeno. Zadovoljen bi bil z najmanj 6000 naročniki (1935).⁹⁸ Z letom 1939 je glasilo postalo revija, spremenilo je obliko in tudi po vsebinski strani zasledimo več strokovnih prispevkov o slovenskem izseljenstvu izpod peres dr. Ivana Tomšiča, Ivana Škafarja in drugih. Likovna podoba platnic pa je upoštevala simbol slovenstva (vasica s cerkvico in kapelico) na eni strani ter tujino - kjer so živeli Slovenci - s piramido (Egipt), nebotičniki (New York) in Eifflovim stolpom (Pariz) na drugi strani. Uredništvo je izbralo za moto nove usmeritve: "*Izseljenski vestnik mora postati najbolj razširjen slovenski list.*"⁹⁹ In to v vsaki družini doma in med izseljenci. Zadnja številka je izšla junija 1940. Zamrtje časopisa je verjetno povezano z nemškim osvajalnim pohodom proti zahodnoevropskim državam.

KOMUNISTIČNA IN NJIM NAKLONJENA GLASILA

Ko je bila KP Jugoslavije postavljena izven zakona - po Obznani (1920) in Zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi (1921) - so za njeno ilegalno delovanje v domovini postali pomembni centri (pункti) v tujini. Poleg Moskve, ki je bila bolj ideološki, šolski in finančni center za komuniste vsega sveta,

tako tudi za jugoslovanske (in v okviru njih slovenske), so bili organizacijski punkti za slednje zlasti Trst, Zürich, Dunaj, Praga, Berlin, in po prihodu Hitlerja na oblast Koebenhavn in Pariz.

Dovzetnost Francije za politične begunce iz vse Evrope in relativna tolerantnost do njihovega delovanja v začetnem obdobju Ljudske fronte sredi tridesetih let sta pritegnili člane vrha jugoslovanskega komunističnega gibanja, ki so krajši ali daljši čas delovali v Franciji - zlasti v Parizu (od začetka 1937 do pomladi 1938 je bil v Parizu tudi sedež CK KP Jugoslavije). Vendar zasledimo aktivno prisotnost jugoslovanskih komunistov emigrantov v zahodnoevropskih državah, posebno v Franciji in Belgiji ter do zmage nacizma tudi v Vestfaliji in Porenju, že od srede dvajsetih let. Med njimi so bili mnogi Slovenci, npr. Miha Marinko, Aleš Bebler, kasneje Dušan Kveder, Tomo Brejc, Boris Kidrič, Lovro Kuhar in drugi.

Za širjenje komunističnih idej je bil v času razpršenosti jugoslovanskih komunistov po svetu in zaradi njihovega preganjanja doma najbolj primeren tisk (plakati, časopisje, knjige, brošure, razglednice). Kjer so bili vrhovi jugoslovanske partije, tam so bile tudi tiskarne in izhodišča za pošiljanje tiskov v domovino in med izseljence, t. i. ekonomsko emigracijo. Obseg tega dela je bil marsikje tako velik, da so odpirali svoje knjigarne, kot npr. Horizonti v Parizu, ki jo je vodil Lovro Kuhar. Glavno mesto Francije je bilo že v prvi polovici tridesetih let središče za razpošiljanje komunističnega tiska po celem svetu.¹⁰⁰

Pri širjenju idej in posebno pri pridobivanju denarja za njihovo uresničevanje so se politični emigranti (komunisti) zavedali pomena ekonomskih izseljencev po vsem svetu. Značilen je poziv v *Proleteru* (1930), ki se je z manjšimi vsebinskimi spremembami pojavljal v različnih komunističnih glasilih do druge svetovne vojne. V njem se je uredništvo obračalo na izseljence v Severni in Južni Ameriki, Avstriji, Sovjetski zvezi (uniji), Franciji, Belgiji, Nemčiji, Kanadi, Avstraliji in drugod, da: "...potpomognu stvar sovjetske revolucije u Jugoslaviji", in sicer z organiziranjem zborovanj ter protestnih mitingov, s pisanjem v tuje časopisje o diktaturi v Jugoslaviji ter o borbi komunistov proti njej, z ustno agitacijo, z "...rasturanje(m) naše partijske štampe medju iseljenicima...", z borbo proti "agentom", ki so prihajali iz Jugoslavije na delo med izseljence - verjetno so mislili na konzularne predstavnike ter izseljenske duhovnike in učitelje - in predvsem z zbiranjem denarja.¹⁰¹

KP Jugoslavije je imela veliko simpatizerjev med slovenskimi rudarji v severnem delu Francije, od koder so širili svoj vpliv v sosednjo Belgijo in Luksemburg. Zanj so bili slovenski komunisti in simpatizerji pomembna "baza" njihovemu delovanju. Časopisje je bilo ustrezen propagandni medij, zato ni naključje, da je CK KP Jugoslavije naročil partijskemu soborcu v Parizu (1936): "Napisati nekoliko članaka za emigracionu štampu, naročito za slovenske listove."¹⁰² Ni naključje, da so mnogi Slovenci stopili v vrste KP Francije, aktivno pomagali republikanski strani v španski državljanski vojni in se borili v vrstah francoskega odporniškega gibanja med drugo svetovno vojno.

Med važnejša propagandna sredstva so uvrščali lastna glasila.¹⁰³ Prepoved delovanja KP Jugoslavije in možnost - ne vedno povsem legalnega - delovanja, npr. v Franciji, Belgiji Švici in v drugih zahodnoevropskih državah, sta imela za posledico izhajanje številnega periodičnega tiska s komunistično vsebino v tujini. Še bolj kot pri "jugoslovensko" usmerjenih listih jih je težko kategorizirati po narodnostnem principu, npr. na slovenska, hrvaška, srbska itd. Mednarodnost delavskega gibanja, odražajoč se v skupnem boju proti kapitalizmu in fašizmu, je bila osnovno načelo delovanja vseh komunističnih partij - nekaterih bolj, drugih manj - in to zasledimo tudi pri izhajanju glasil, ki so jih izdajali jugoslovanski komunisti.

Ker so bila mnoga komunistična glasila izdana v ilegalnih ali pollegalnih pogojih, tiskana celo v drugi državi, kot je bilo uredništvo - npr. uredništvo *Glasa izseljencev* je bilo v Parizu, tiskali so ga v Bruslju - brez širše naročniške mreže in kolportaže, je tudi njihova današnja ohranjenost zelo slaba. Otežuje jo še dejstvo, da so le redka izhajala dlje časa ali pa z večjimi in manjšimi presledki. Imena glasil so se večkrat menjala, da bi s tem zabrisali sled policijskim poizvedbam. Zelo malo je tudi podatkov o urednikih, piscih člankov in dopisnikih. Večina ohranjenih podatkov je memoarskega izvora, zato so si velikokrat nasprotujoči ali celo izključujoči. Zato je naslednji pregled le okvirna informacija o glasilih, ki so izhajala v zahodni Evropi in so bila namenjena tudi izseljencem.

Izseljencem komunistom so nedvomno prišla v roke informativna in teoretična glasila, ki so bila bolj ali manj obvezujoča za organizatorje dela na terenu, dvomimo pa lahko v njihovo razširjenost med širšim krogom ljudi, npr. *Čelija-Bilten* in *Organizacioni Bilten*. Težko pa je postaviti ločnico med glasili, ki so bila

namenjena samo komunistom, in tistimi, ki so imela pred očmi širši krog bralcev. Skoraj vsa komunistična glasila so težila k cilju, da bi jih bralo čim več ljudi - v duhu pravila: stalno širjenje idej komunizma na vseh ravneh in z vsemi sredstvi! Enako težko je ločevati med časopisjem, ki so ga prvenstveno tiskali za domovino in ga po raznih kanalih vanjo tudi pošiljali, in tistim, ki je bilo namenjeno samo izseljencem, kot npr. *Glas izseljencev*. In tudi slednji je našel pot v Slovenijo. Zato jih v nadaljevanju ne ločujem med seboj. Glavna kriterija omenbe sta: namembnost glasila (izseljencem), bralnost (med izseljenci) in aktivno ali dopisniško sodelovanje Slovencev pri njem.

*

Komunistična internacionala (kominterneta) je izdajala vrsto glasil, ki so bila bolj ali manj obvezujoča za vse komuniste. Omenimo *Komunistično internacionalo* (1919-43), ki je izhajala v Moskvi v ruskem, angleškem, francoskem in kitajskem jeziku. Pod njenim okriljem so izhajala glasila v mnogih evropskih središčih, npr. glasilo kominterne in balkanskih komunistov *Fédération Balcanique* na Dunaju (v uredništvu je v letih 1924-25 delal Bratko Krefc), *Rundschau* (1932-39) v Baslu (Švica), že omenjeni *Voix européennes* v Parizu sredi tridesetih let, *Balkankorrespondenz* na Dunaju (1933-) in njena francoska kopija *La Correspondance Balcanique* (v obeh sta pisala tudi Edvard Kardelj in Lovro Kuhar) in še bi lahko naštevali. V tridesetih letih sta v Moskvi izhajala stenska časopisa *Plamen* in *Boj*, prvi namenjen vsem Jugoslovanom, drugi pa je bil pisan v slovenščini. Kot informativno glasilo Kluba političnih emigrantov iz Jugoslavije v Sovjetski zvezi je v letih 1932-37 izhajal *Bilten*.¹⁰⁴

Oglejmo si znana jugoslovanska teoretična glasila, ki so izhajala v zahodnoevropskem prostoru. Komunistična skupina (celica) v Parizu je leta 1925 začela izdajati bilten *Čelija-Bilten*.¹⁰⁵ Prva številka je izšla 1. februarja 1925 z namenom, da vzpodbuja nastajanje komunističnih "borbenih celic" in da jugoslovansko delavsko javnost informira o vlogi partije. Člani "celic" so morali o vseh važnih dogodkih iz delovnega okolja pisno ali ustno poročati redakcijam partijskih ali sindikalnih glasil ter jih hkrati obvezno brati in širiti med ljudi. Bilten je bil namenjen zlasti komunistom v domovini. Iz dopisa Velikega župana ljubljanske oblasti vsem

sreznim načelstvom, dne 8. avgusta 1925, izvemo, da je izšla tudi druga številka, ki je bila posvečena metodam vključevanja komunistov v sindikalno gibanje.¹⁰⁶ Bilten sta urejala Milan Volnar in Stamenko Radojković.¹⁰⁷ Vprašanja organizacije dela komunistov v tujini in domovini so bila v tem času močno v ospredju. Tako je sredi leta 1926 na Dunaju izšla okrožnica z enakim naslovom, *Čelija*, ki je svetovala pristope k širjenju komunizma med ljudmi, kar so zelo radi imenovali: metoda in tehnika partijskega dela med proletariatom.¹⁰⁸

Teh glasil je bilo še nekaj. V letih 1926-34 in 1937 je na Dunaju in Parizu izhajala *Klasna borba*, ki je objavila le dva prispevka v slovenskem jeziku (1937). Njen odmev zasledimo tudi v Sloveniji.¹⁰⁹ Leta 1934 je Nikola Kovačić zahteval, da *Proleter* in *Klasna borba* več pišeta o izseljenski problematiki in hkrati predlagal, da se začne izdajati kvalitetno glasilo za ekonomske izseljence.¹¹⁰ Med naslovi časopisov, ki jih je dobival *Proleter* od decembra 1932 do junija 1933, se omenja *Klasna fronta*, ki je izhajala v Parizu.¹¹¹ V letih 1928-30 naj bi v Parizu izhajalo glasilo jugoslovanskih komunistov *Borba*, pod uredniškim vodstvom Slavka Ivanića.¹¹² Za komuniste izven Pariza je jugoslovanska sekcija KP Francije v drugi polovici 1935 začela izdajati *Organizacioni bilten*.¹¹³ CK KP Jugoslavije je na seji 26. aprila 1934 sprejel sklep, da bo začel izhajati *Bilten*, ki bo posvečen izseljenski problematiki.¹¹⁴ Ali gre za isti bilten? Po poročilu centralne jugoslovanske sekcije KP Francije je razvidno, da so ga v drugi polovici 1935 začeli tiskati in do marca naslednjega leta izdali štiri številke. Najpomembnejše teoretično in informativno glasilo, ki ni bilo namenjene samo partijskim teoretikom, temveč tudi izseljencem, pa je bil *Proleter*.

Proleter

(1929-39)

Praga, Dunaj, Pariz ¹¹⁵

Bil je informativno in teoretično glasilo CK KP Jugoslavije (1929-42), ki so ga širili tudi med izseljence. Do julija 1936 so ga tiskali na Dunaju in v Pragi, nato do februarja 1938 v Bruslju (19 številke). Potem več kot leto dni (do maja 1939) ni izhajal, ko je izšla še ena in hkrati zadnja številka v tujini. Leta 1933 je uredništvo pojasnilo, da glasilo za Jugoslavijo tiskajo v njej sami,

v tujini pa tisti del, ki je bil razposlan med izseljence. Ali je bilo to res ali samo taktična poteza, ni znano. Znanih pa je nekaj številok o nakladi. Tako je konec 1929 izšel v nakladi 3.500 izvodov, od tega 3000 v srbohrvaškem in 500 v slovenskem jeziku, sedem let kasneje (februarja 1937) pa so poslali v Jugoslavijo 1650 izvodov (1200 preko Prage, 250 preko Pariza in 200 preko Marseilla), 400 v Kanado, 230 v Francijo, 210 v Belgijo, 210 v Avstralijo, 150 v Južno Ameriko, 270 v ZDA in 110 v Sovjetsko unijo.¹¹⁶ Že leta 1933 so vodili akcijo za zbiranje novih naročnikov in širšo prodajo. Takrat je bilo glasilo v finančni krizi, ki je bila posledica njegove majhne odmevnosti med izseljenci. Cilji so bili naslednji: štirikrat povečati število naročil izseljencev (vsaj 1000 do 2000 stalnih naročnikov, samo iz Evrope do 1000), redno plačevanje glasila in večja pridnost izseljencev pri pošiljanju dopisov.¹¹⁷ Na postajah pariškega metroja in v javnih straniščih so se pojavili plakati, na katerih so pozivali delavce in kmete iz Jugoslavije - nedvomno so mislili na izseljence - k branju tega glasila. *Proleter* se je hvalil, da ga delavci in kmetje v emigraciji zelo radi berejo.¹¹⁸ Februarja istega leta (1933) je *Slovenska delavsko-kmečka republika* iz Heerlena objavila novico, da bo izhajal vsake tri tedne in da se bo vse, kar se je tiskalo v hrvaškem, tiskalo tudi v slovenskem jeziku.¹¹⁹ Vendar je ves čas izhajal v hrvaščini, le redki dopisi so bili objavljeni v slovenskem jeziku. Urejali so ga Rodoljub Čolaković, Sreten Žujović, Edvard Kardelj, Ivan Krndelj, Boris Kidrič, Lovro Kuhar, Josip Broz in drugi. Leta 1933 je glasilo izdajalo bilten *Propagandist*, ki je bil namenjen vsem vodstvom jugoslovanske ekonomske emigracije. Z njegovo pomočjo naj bi si pomagali pri širjenju *Proleter*a. Znana je prva številka, v kateri je bil objavljen program širjenja jugoslovanskega komunističnega časopisja in literature v najpomembnejših državah sveta.¹²⁰

*

Jugoslovanska partija se je zavedala pomena izseljencev pri financiranju njene dejavnosti. Ena od oblik pridobivanja sredstev je bila organiziranje patronatov.

Protiv Glavnjače
(1934-37)
Pariz¹²¹

V okviru mednarodne Rdeče pomoči je v Parizu delovala t. i. patronatski odbor (centrala), ki je spomladi 1934 začel izdajati lastno glasilo v srbohrvaškem in slovenskem jeziku. Vseskozi je bil njegov urednik Lovro Kuhar.¹²² Administracija in uredništvo sta imela sedež v Parizu, tiskali pa so ga v Belgiji.¹²³ Ohranjene številke imajo večino prispevkov posvečenih pričevanjem o političnem in policijskem nasilju v Jugoslaviji. V *Delu* so propagirali patronatsko gibanje in pojasnjevali njegovo vlogo, kot npr. 1935: *"Namen gibanja ni pristaše komunistične stranke še bolj obtežiti z novim obdavčevanjem, temveč zajeti širše sloje in iz njih organizirati širšo politično in gmotno pomoč... Akcija je nadstrankarska, antifašistična in obsega vse sloje izseljencev, brez razlike na njih narodnost, vero ali politično prepričanje."*¹²⁴ Odmev zasledimo tudi v *Naši Pravici* iz Belgije, kjer so zapisali: *"Vsak izseljenec, ki ima troho zavesti in solidarnosti v sebi, mora biti vnet čitatelj tega lista in sodelovati v delu za amnestijo v Jugoslaviji."*¹²⁵ Glasilo *Protiv Glavnjače* je imelo nalogo, da poveže patronatske odbore po svetu. Njegova odmevnost med izseljenci je bila različna. Septembra 1937 je uredništvo pozivalo bralce na redno plačevanje glasila, saj naj bi se le-to vzdrževalo samo iz teh sredstev, ne pa iz denarja, ki so ga zbirali izseljenci na vseh koncih sveta in je bil namenjen političnim jetnikom v Jugoslaviji. Kljub temu je izhajanje lista zamrlo. Leta 1935 se je pojavilo podobno glasilo z naslovom *Pomoč u borbi*, ki je izhajalo v Parizu. Kakšno je bilo razmerje do *Protiv Glavnjače* ni znano. Slovensko *Delo* je poleti 1935 obvestilo bralce o izdaji prve številke, v kateri je bil objavljen proglas CK KP Jugoslavije o utrjevanju in organizaciji patronatskega gibanja med izseljenci.¹²⁶

*

V tretjo skupino uvrščam komunistična glasila, ki so bila po vsebini mnogo bližja življenjskim tegobam izseljencev.

Delavski list
(okoli 1930)
Zürich (Švica)

Pred letom 1930 ga je v Zürichu začel izdajati primorski Slovenec in sezonski zidar iz Renč Angel Kodrič. Brali so ga sezonski delavci - v glavnem zidarji - ki so bili razkropljeni po vsej Švici. Pri razmnoževanju tega 3-4 strani obsežnega štirinajst dnevnika v ciklostilni tehniki mu je pomagal Mario Pregelj.¹²⁷ Pisan je bil v slovenskem jeziku. Decembra 1932 in januarja 1933 ga je prejemal tudi *Proleter*.¹²⁸

Sloga radnika i seljaka
(1929, 1931?-1936)
Bruselj (Belgija)¹²⁹

*"Proleterji svih
zemalja ujedinite se!"*

Bralce je našla med jugoslovanskimi komunisti v Belgiji in Franciji. Njen predhodnik je bil *Bilten jugoslovenskih radnika*, ki ga je pod imenom *Zveza revolucionarnih delavcev in kmetov* začel izdajati osrednji pododsek KP Jugoslavije v Belgiji.¹³⁰ Tako predhodnik kot naslednik sta bila tiskana v srbohrvaškem in slovenskem jeziku. Decembra 1932 je omenjena v *Proleteru*, ki jo je dobival na svoj naslov.¹³¹ V drugi polovici 1935 in na začetku naslednjega leta je *Sloga* prihajala neposredno med izseljence v severnih delih Francije; v Parizu pa so distribuirali 40 do 60 izvodov s ciljem, da bi se to število povzpelo na 150. V istem obdobju so po celi Franciji razposlali 400 izvodov tega glasila.¹³² Po številu izvodov naj bi konkurirala mnogo močnejšima glasiloma *Pariske novine* in *Jugoslovenske pariske novine*. Oktobra 1933 je izšla sedma(?) številka glasila, ki je po ilegalni poti prihajalo tudi v Jugoslavijo. Policijske oblasti so ga uvrščale med tisk, ki žali veličanstvo, režim v državi in poziva na oboroženo vstajo.¹³³

Plamen / Ogenj

(1930-31)

Pariz

Beograjske oblasti so novembra 1931 opozarjale slovenske na nevarno delovanje Aleša Beblerja: "... stvarnog vodje naših komunistu u Parizu". S komunistično ideologijo naj bi se aktivneje ukvarjal šele od druge polovice 1930, z začetkom 1931 pa naj bi postal vodja slovenske komunistične skupine v Parizu.¹³⁴ V tem času je urejal omenjeno glasilo, ki so ga tiskali v srbohrvaškem in slovenskem jeziku, namenjeno pa naj bi bilo slovenskim ekonomskim izseljencem.¹³⁵ V literaturi je postavljena trditev, da je bilo to glasilo jugoslovanskih komunistov - emigrantov v Franciji - in da ga je urejal Slavko Ivanič.¹³⁶ Beblerja kot urednika pa se spominja tudi komunist Franc Gole.¹³⁷ Sodelavec glasil je bil tudi Hans Haff(?).¹³⁸

Delo

(1930-35)

Pariz, Dunaj, Pariz¹³⁹

Izhajalo je od leta 1920 do praga druge svetovne vojne in je bilo sprva namenjeno Slovencem v Italiji, v letih 1930-35 pa tudi izseljencem. Po sklepu KP Italije in KP Jugoslavije je začelo ponovno izhajati leta 1930 v Parizu. Urejal ga je Ivan Regent, po njegovem odhodu v Moskvo pa Aleš Bebler. Iz let 1931-32 sta znani le dve številki. Na nerednost njegovega izhajanja lahko sklepamo iz informacije v *Slovenski delavsko - kmečki republiki* iz Heerlena (1933) o pripravah na njegovo redno izhajanje.¹⁴⁰ Marca 1933 je pod uredniškim vodstvom Lovra Kuharja izšla prva številka dvanajstega letnika - obe številki iz let 1931 in 1932 niso upoštevali v številčenju letnikov - v kateri je uvodničar zapisal: "Obenem bo Delo posvečalo veliko pažnjo našim izseljencem, kate-re bo zbiralo okrog svojih gesel v okvirju mednarodnih potreb revolucionarnega boja."¹⁴¹ Do srede 1934 je izhajalo na Dunaju, 1934-35 pa mesečno spet v Parizu.¹⁴² Urejala sta ga Lovro Kuhar in Stane Vilhar. Slovenski izseljenci iz Vestfalije - in zlasti severne Francije - so glasilo toplo pozdravili, če to sodimo po dopisih v njem. Poleti 1934 je dopisnik iz francoske pokrajine Nord zapisal: "Zadnji čas se je pri nas politično delo nekoliko poživilo.

Dobili smo po daljšem času zopet slovenski list 'Delo', katerega iskreno pozdravljamo v naši sredi! To nam je dokaz, da slovenski izseljenci ne bomo več pozabljeni in zanemarjeni."¹⁴³ Uredništvo jim je obljubljalo vso pozornost, pričakovalo pa je njihovo podporo pri pošiljanju prispevkov, organiziranju kolportaže ter zbiranju naročnikov in predplačnikov. Za vzgled so jim dali odnos hrvaških in srbskih izseljencev iz Amerike, Avstralije in od drugod do *Proletera* in zaključili: "Številni slovenski sodrugi - izseljenci so zahtevali redno izhajanje slovenskega lista. Sedaj je list tu, treba mu je omogočiti le redno izhajanje."¹⁴⁴ Glasilo je imelo stalno Izseljeniško rubriko, dopisi pa so prihajali predvsem iz severne Francije.

Slovenska delavsko-kmečka republika

(1931? - 33?)

Heerlen (Nizozemska)¹⁴⁵

Glasilo je nosilo podnaslov List za slovenske delavce in kmete v inozemstvu. To je doslej edino znano komunistično glasilo za izseljence, ki je bilo že v naslovu in podnaslovu naslovljeno samo na Slovence; vsa ostala so imela pred očmi jugoslovanske komuniste in delavce. Ohranjena je enajsta številka, ki je izšla 15. februarja 1933. Zaporedna številka 11 kaže, da bi v primeru rednega izhajanja začel svojo pot aprila 1932, po odmevih v *Rafaelu* pa lahko sklepamo, da celo že leta 1931. Bralce je imel zlasti v Belgiji in severni Franciji. Pozival jih je, naj pošljejo naslove somišljenikov iz okolice Merlebacha v Franciji in iz Južne ter Severne Amerike. Urejala sta ga Albert Hlebec in Aleš Bebler.¹⁴⁶ Dopisnik iz ohranjene ciklostirane številke se je zavzemal za tisk tega glasila, vendar mu je uredništvo odgovorilo, da je to nemogoče zaradi prenizkega števila naročnikov in dragega tiska. Že bežen pregled naslovov nekaterih člankov in rubrik nam potrди komunistično usmerjenost glasila: Proletarijat Nemčije v borbi proti fašistični diktaturi, Rdeča Pomoč Jugoslavije kliče v akcijo proti terorju vojno-fašistične diktature, Odločen nastop komunističnih strank proti roparskemu versajskemu miru, Druga petletka v Sovjetski Uniji, Vesti iz Slovenije, Dopisi iz emigracije itd. V istočasno izhajajočem *Rafaelu* iz Heerlena je najti kar nekaj odklonilnih odmevov. Prvega zasledimo šele maja 1933, ko je uredništvo reagiralo na več dopisov iz severne Francije, v katerih: "... *zavra-*

čajo krivične in lažnjive napade nekega zakotnega komunističnega lista na poštene naše moči." Očitani so mu tajno izhajanje in skrivanje za napačnimi naslovi.¹⁴⁷ Oktobra 1933 so v komentarju na opise življenja v Sovjetski zvezi, ki so prihajali izpod peres vračajočih se slovenskih ekonomskih izseljencev iz te države, zapisali: "Kaj bi rekla temu 'Republika' in vsi njeni dopisniki ter raznašalci, ki so se pred leti tako norčevali iz člankov 'Rafaela', ki je v teku 1931 v vsaki številki opozarjal pred ruskim komunizmom... Pa 'republika' že počiva v miru..."¹⁴⁸

*

V naslednji skupini so komunistična glasila, ki so jih izdajali pod okriljem sindikalnih organizacij, vendar ne morejo skriti svoje nazorske usmerjenosti. Najmanj podatkov je o *Sindikalnem biltenu*, ki je izhajal v Parizu. Vemo le, da je do marca 1936 izšla prva številka in da je bil namenjen izseljencem.¹⁴⁹

*Glas delavcev in kmetov / radnika i seljaka iz Jugoslavije u
Francuskoj i Belgiji
(1925-27?)
Pariz*¹⁵⁰

"Proletarci vseh dežel
združite se!"

"Oslobođenje radnika
delo je samih radnika!"

Izdajati ga je začel Odsek jugoslovanskih delavcev pri francoskem socialističnem sindikatu C.G.T. (Confédération Générale du Travail). Do srede 1927 se je imenoval *Glas jugoslovenskih radnika i seljaka u Francuskoj i Belgiji - jugoslovanskih delavcev v Franciji in Belgiji*. Slovenski del mesečnika je urejal Franc Wankmüller, doma iz Vuzenice.¹⁵¹ Urejali so ga še Stamenko Radojko-
vić, Milan Volnar, Matija Žal(e)c in Anđelko Goati.¹⁵² Zaradi gmotnih razmer ni izhajal redno. V duhu zgoraj zapisanih gesel je pozival h krepitvi razrednega boja proti kapitalističnemu izkoriščanju. Gorak je bil katoliški veri in Cerkvi, pozival je delavce k vključitvi v mednarodno Rdečo pomoč, v komunistični sindikat, C.G.T.U. (Confédération Générale du Travail Unitaire), in še bi lahko naštevati. Februarja 1927 je uredništvo reagiralo na pritož-

be nezadovoljnih slovenskih bralcev glede na večje število hrvaško pisanih prispevkov. Jezikovno stanje so utemeljevali z dejstvom, da glasilo ni bilo namenjeno samo Slovincem, temveč vsem Jugoslovanom. In več ko bo slovenskih bralcev - več bo tudi slovenskih prispevkov. V isti sapi so zatrjevali, da ostajajo zvesti cilju, ki so si ga zastavili že v prvi številki: "*Naš glas mora dopreti do vsakega delavca iz Jugoslavije in Primorja, do vsake hiše, do vsake kolibe v kateri stanujejo naši delavci v Franciji.*"¹⁵³ Imel je težave z naročniki, saj so septembra 1927 zapisali, da so od 1500 tiskanih izvodov do tedaj prodali le okoli 600 in da brez podpore naročnikov ter simpatizerjev ta "*borbeno-radniški list*" ne bo uspeval.¹⁵⁴ Ni znano, kdaj je glasilo prenehalo izhajati.

Borbeni radnik / Borbeni delavec
(1929-30?)
Pariz¹⁵⁵

Odsek jugoslovanskih delavcev pri C.G.T. ni miroval in je leta 1929 začel izdajati jugoslovanskim izseljencem namenjeno glasilo. Njegov idejni začetnik je bil Veselin Masleša.¹⁵⁶ Urejali so ga Andrija Biklović, Bratko Kreft, Ernest Ambrauš, Aleš Bebler, Albert Hlebec in drugi. V letu 1929 ga je vodil Andrija Biklović, pomagal pa mu je tudi Aleš Bebler.¹⁵⁷ Po prihodu slovenskega komunista Alberta Hlebca v Pariz so se, po Beblerjevih spominih, resno lotili izdajanja glasila ob podpori CK KP Francije in C.G.T. Izhajal pa je z veliko težavo in večkrat so mu morali menjati ime, da bi zakrili sledi pred francosko policijo.¹⁵⁸ Tiskali so ga v slovenskem in srbohrvaškem jeziku.¹⁵⁹ Glasilo je objavilo resolucijo proti šestojanuarski diktaturi, na katero je reagiral *Jugoslovenski glasnik u Francuskoj* in označil njene avtorje za ekstremistične agente in izdajalce delavskega gibanja.¹⁶⁰

Naša pravica / Naše pravo
(1936-?)
Bruselj¹⁶¹

"Na delo sodrug!"

V Ljubljani je ohranjena tretja številka prvega letnika, ki je izšla maja 1936. Iz nje izvemo, da je februarja istega leta izšla

"ena" številka, ni pa jasno, če je bila to tudi prva številka. Dvojezičnost (slovenski in srbohrvaški jezik) v tem glasilu ni pomenila enostavnega prevoda člankov, ampak dve, po vsebini različni polovici glasila. Iz vabila k sodelovanju spoznamo željo izdajateljev, da bi postalo glasilo vseh izseljencev, med katerimi bi morale vladati sloga in bratska medsebojna solidarnost ter enakost, vrline, ki so bile - po mnenju uredništva - redke med izseljenci.

*

Kot komunistično izseljensko glasilo moramo posebej obravnavati *Glas izseljencev* iz Pariza, katerega predhodnik je bil *Glas iseljenika* (?-1936) iz Bruslja. V spominskih zapisih in v literaturi se pojavlja trditev, da sta *Borbeni radnik* in *Sloga radnika i seljaka* predhodnika *Glasa iseljenika*.¹⁶² Slednjega sta od julija 1935 do junija naslednjega leta urejala Alojz Mikenauer in Marjan Krajačić.¹⁶³ V tem času sta izdala pet številok - ena je izšla na prelomu 1935/36 v nakladi 360 izvodov - z nekaj slovenskimi prispevki.¹⁶⁴ Poleti 1936 je urednikovanje prevzel Dušan Kveder, kateremu sta septembra predala vso dokumentacijo glasila, ki je obsegalo eno aktovko.¹⁶⁵ Sedež glasila se je preselil v Pariz.

Glas izseljencev
(1936-39)
Pariz¹⁶⁶

Glasilo, ki je doživelo največji uspeh med levo usmerjenimi slovenskimi izseljenci v Franciji in tudi drugod, je po spominskih zapisih nasledilo *Glas iseljenika* iz Belgije. Od leta 1936 je nosil podnaslov List izseljeniških organizacij v Franciji in Belgiji oz. od 1938 List izseljencev iz Jugoslavije v Franciji in Belgiji. Od jeseni 1936 je izhajal kot mesečnik, polmesečnik od marca 1937 in od maja 1939 le občasno. Marca 1938 je povečal svoj obseg na osem strani, štiri v slovenskem in štiri v hrvaškem jeziku.¹⁶⁷ Samostojno hrvaško prilogo je urejal Ivan Krndelj. Tiskali so ga v Bruslju. S Kvedrovim prevzemom uredniškega mesta je dobil legalno zatočišče na sedežu socialističnega sindikata C.G.T. na trgu Combat, kjer so jim nudili prostorsko, tehnično in organizacijsko pomoč. Po Mikenauerjevih besedah so stroške krili iz prispevkov

ekonomskih izseljencev, "delavskih zadrug", ki jih je ustanavljala KP Jugoslavije, Rdeče pomoči in tudi KP Jugoslavije je primaknila delež. Naklada naj bi se gibala med 1500 do 2000 izvodov.¹⁶⁸ Maja 1937 je bil za urednika določen Tomo Brejc.¹⁶⁹ V njegovem času naj bi se glasilo vzdrževalo iz naročnin. Število izvodov je nihalo od 800 (maja 1937) do 3200 (1938). Stalni pozivi k naročanju glasila so verjetno posledica teh nihanj. Tako so maja 1938 apelirali na izseljence v Belgiji, da se naročajo na *Glas izseljencev*, saj se je število naročnikov zmanjšalo od 500 na 339, medtem ko se je v Franciji povečalo v letu 1937 kar za polovico.¹⁷⁰ *Glas izseljencev* je bil pod komunističnim vplivom, saj je bil v tem času v Parizu sedež CK KP Jugoslavije. V ljudskofrontnem duhu je nekajkrat poudaril svojo širino, kot npr. leta 1938: "Čitajte naš *Glas Izseljencev*, edini delavski izseljenski list v Franciji, ki je list vseh izseljencev ne glede na politične nazore in versko prepričanje." ¹⁷¹ Razširjen je bil zlasti med slovenskimi rudarji v severni Franciji. Izseljenski duhovnik Stanislav Grims je v pismu Kazimirju Zakrajšku (1938) zapisal: "Izseljenski 'Glas' - komunistično glasilo iščem povsod okrog - pa ga ljudje skrivajo - in mi kar ne pride v roke. Ako ga v kratkem ne dobim - ga bom po kakem delavcu naravnost naročil - ko pridem domov, pa ga bom s seboj prinesel..." ¹⁷² Objavljal je zlasti članke o dogajanjih v stari domovini, o politični situaciji po svetu in o nalogah slovenskih izseljencev v Franciji in Belgiji. Vanj so pisali mnogi slovenski komunisti, ki so živeli v Franciji, med njimi Boris Kidrič, Lovro Kuhar in Tomo Brejc. V svojih člankih so pozivali h krepitvi razredne zavesti in pripadnosti ljudskofrontnemu gibanju v Franciji, pozivali k pomoči republikanski Španiji in žrtvam političnega terorja v Jugoslaviji.

*

V evropskem prostoru so izhajala tudi druga glasila, ki so imela ali pa tudi ne bralce med izseljenci. Omenimo nekatera. Na Dunaju je izhajal *Borbeni student* (1932-?). Januarska številka *Proleter*a (1935) je poročala o izdaji druge številke tretjega letnika tega glasila, ki je bilo namenjeno študentom in dijakom in je propagiralo protifašistično ter protivojno razpoloženje.¹⁷³ V istem mestu je Lovro Kuhar pripravljaval dijaško glasilo *Punt* (1934), ki pa ni prišel v roke bralcev, ker je dunajska policija zaplenila prvo

in edino številko že v tiskarni. Gradivo zanjo je zbral Lovro Kuhar.¹⁷⁴ Mnogi slovenski izseljenci so se udeležili španske državljanske vojne na strani republikanskih sil. V Madridu je od maja do decembra 1937 izhajal list bataljona Dimitrov, v katerem so bili tudi Slovenci. Nosil je ime *Dimitrovac*.¹⁷⁵ Objavljal je članke v srbohrvaškem, slovenskem, makedonskem in španskem jeziku. V njem najdemo vrsto pisem slovenskih društev, od prvega iz maja 1937, ki ga je poslalo Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbara iz La Machina v Franciji (Vsem Slovincem v Španski Osvobodilni Vojski), do Pisma slovenskega ženskega društva proti vojni in fašizmu, ki je bilo objavljeno v zadnji številki glasila decembra 1937. Zlasti pismen je bil Dragotin Gustinčič, ki se je ves čas vojne (1936-39) bojeval v mednarodnih brigadah v Španiji. O mnogih imamo le bežno informacijo, kot npr. o glasilu *Kaj pravijo*, ki je po spominskem zapisu rudarja Antona Kukovice izhajal v Sallauminesu v Franciji.¹⁷⁶

* *

Namesto zaključka. Razprava je oris razvoja slovenskega izseljenskega in komunističnega ter jugoslovansko usmerjenega časopisja, v katerem sem zasledil ali pričakoval tudi slovenski delež. Temelji pa predvsem na gradivu, ki se hrani v Ljubljani in v Parizu (v časopisnem oddelku Nacionalne biblioteke v Parizu oziroma Versaillu). Sodeč po navedbah v literaturi, je del tega časopisja tudi v Zagrebu in Beogradu, ki mi zaradi nemirne situacije v tem delu bivše Jugoslavije ni bilo dosegljivo. Razen izseljenskega časopisja, ki je izhajalo v Ljubljani, je ostalo nepopolno ohranjeno, razpršeno po raznih hraniliščih, doma in po svetu. Težave so predvsem s komunističnimi glasili, ki so izhajala v pollegalnih ali ilegalnih pogojih. Zato je razprava pretežno faktografsko zasnovana, z nekaterimi opozorili na idejno usmerjenost posameznih glasil in na odprta vprašanja. Analitičen pristop pa bo možen šele po evidentiranju in najdbi čim večjega števila teh glasil. Zato naj bodo moja razmišljanja vzpodbuda posameznikom, društvom, cerkvenim organizacijam in vsem, ki jim je preteklost slovenskega izseljenstva v Evropi predmet zanimanja ali proučevanja, da mi pomagajo dopolniti - in korigirati - to razpravo. Vsaka drobna informacija, posamezna številka glasila ali njegova kopija ipd., mi bo v pomoč pri odkrivanju neznank, ne samo iz "časopis-

ne preteklosti", temveč tudi iz življenjskega utripa, kulturnega, narodnega in verskega življenja Slovencev v Evropi do druge svetovne vojne. Sedanjim izdajateljem glasil pa naj bo v opomin in hkrati v opozorilo, da skrbijo za hranjenje izhajajočega časopisja, ki je pomembno viroslovno gradivo o včerajšnjem in današnjem življenju Slovencev v evropskem prostoru.

OPOMBE

- * Zaključki razprave so bili uporabljeni v referatu Slovenski izseljenci in zahodna Evropa, ki ga je avtor prebral na srečanju Sveta slovenskih krščanskih izseljencev po Evropi 4. aprila 1992 v Oberhausnu v Nemčiji.
- 1 O slovenskih izseljencih v Evropi glej: Marjan Drnovšek, *Izseljenštvo* (Evropa), Enciklopedija Jugoslavije, 5, Zagreb 1988; Marjan Drnovšek, *Izseljenštvo v Evropi*, Enciklopedija Slovenije 4, Ljubljana 1990; Alenka Bogovič-Borut Cajnko, *Slovenci v Franciji*, Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, št. 12, Ljubljana 1983; Fadil Ekmečić, *Prilozi za istoriju Jugoslovena u Francuskoj*, I (Od najstarijih dana do 1945), II (Svjedoci i učesnici), Yougofranc, Paris 1985, 1988 (v nadaljevanju Ekmečić); Erich Werner, *Slovenci v Porurju*, Ljubljana 1985; Ingrid Slavec, *Slovenci v Mannheimu*, Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, št. 7, Ljubljana 1982; Marie Pislar, *Yougoslaves en France entre les deux Guerres*, Paris 1975, tipkopis (v nadaljevanju Pislar).
- 2 *Izseljenski vestnik* - Rafael, V, št. 3, Ljubljana, marec 1935 (Vsem izseljencem).
- 3 Avgust Hegenkötter, *Moje delo med Slovenci*. Prevedel in priredil Jože Premrov, Ljubljana 1970; Božidar Tensundern, *Vestfalski Slovenci*. Spomini dušnega pastirja za Slovence. Priredil Jože Premrov, Celovec 1973; *Izseljenski vestnik*, II, št. 2, Ljubljana, maj 1932.
- 4 Razgovor z Julijanom Strajnarjem 13. 12. 1988 (zapis hrani avtor).
- 5 Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Družba sv. Rafaela, šk. 8, Francija: Kastelicevo pismo družbi z dne 24. 9. 1928 (v nadaljevanju NŠAL).
- 6 V mislih imam slovenske komunistične intelektualce, npr. Borisa Kidriča, Aleša Beblerja, Toma Brejca in druge. (Glej: Marjan Drnovšek, *Delovanje Toma Brejca med slovenskimi izseljenci v Franciji v letih 1936-39*, *Dve domovini 1/Two Homelands*, Ljubljana 1990, str. 179-204).
- 7 Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence*. Prvi del (1914-1929), Ljubljana 1991, str. 447-451.
- 8 Marjan Drnovšek, *Knjižnica Jugoslovanskega društva sv. Barbare iz Eisdna v Belgiji med obema vojnama*, Slovenski koledar 1991, Ljubljana 1990, str. 172-176; Marjan Drnovšek, *Jugoslovansko društvo sv. Barbara iz Eisdna v Belgiji 1929-40* (delna objava društvenih zapisnikov), Arhivi 3, Slovenski izseljenci (objava arhivskih virov), Ljubljana 1990, str. 18-74.
- 9 Rafael, V, št. 1, Heerlen, januar 1935 (Slovenci širom po svetu!).

- 10 Jugoslovenska sloga, I, št. 4, Merlebach, 9. 10. 1930 (Dopisi. Bou-lange).
- 11 Yougopresse, XI, št. 570, Paris, 17. 4. 1938 (Deset godina).
- 12 Delo, XIV, št. 1/2, Paris, januar/marec 1935 (Revolucionarni pozdravi Rdečemu praporu). Rdeči prapor, glasilo pokrajinskega Komiteja KP Jugoslavije za Slovenijo, je izhajalo od marca 1932 do avgusta 1934.
- 13 Npr. Glas jugoslovenskih iseljenika, III, št. 12, Amnéville, 1. 8. 1936 (Najvažnija iseljeniška pitanja i kakova riješenja trebaju ?) povzema iz glasil Naša riječ iz Antofagaste (Čile) ter Jugoslavije in Naroda iz Buenos Airesa (Argentina); Slovenska delavsko-kmečka republika, I, št. 11, Heerlen, 15. 2. 1933 (reklama).
- 14 Glas iseljencev, II, št. 5, Paris, 12. 5. 1937 (Izveštaj sa sjednice 'centra veza', Pariz, 21. 12. 1936).
- 15 Delo, XIV, št. 1/2, Pariz, januar/marec 1935 (Izseljeniška rubrika. Zavarujmo se proti izgonom).
- 16 Jože Bajec, Razvoj slovenskega izseljenskega časnikarstva v Evropi, Južni Ameriki in Kanadi, Slovenski izseljenski koledar 1969, Ljubljana 1968, str. 297-303 (v nadaljevanju Bajec, Razvoj...).
- 17 Jože Bajec, Slovensko izseljensko časopisje 1891-1945, Ljubljana 1980 (v nadaljevanju Bajec, Slovensko izseljensko časopisje...).
- 18 Izseljenski koledar za leto 1937, str. 32-33.
- 19 Janko Šlebinger, Slovenski časniki in časopisi, Bibliografski pregled od 1797-1936, Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937, (uredil B. Borko), Ljubljana 1937, str. 115-116, 140; Jože Bajec, Slovenski časniki in časopisi 1937 - 1945, Ljubljana 1973.
- 20 Jože Munda, Bibliografija slovenskega marksističnega tiska (11. april 1920 - 26. marec 1941), Ljubljana 1969 (v nadaljevanju Munda).
- 21 Ekmečić, I, str. 205-214.
- 22 Vuk Dragović, Srpska štampa između dva rata, I. Osnova za bibliografiju srpske periodike 1915-1945, Beograd 1956, str. 313-317 (v nadaljevanju Dragović); Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike, Anali Lesikografskog zavoda FNRJ (urednik: Mate Ujević), 2. zvezek, Zagreb 1955.
- 23 Povzeto po Šlebingerjevi in Bajcevi bibliografiji slovenskih časnikov in časopisov; glasilo Naše ognjišče, ki ga je izdajala Zveza služkinj v Beogradu, omenja izseljeniški vestnik, II, št. 1, Ljubljana, marec 1932.
- 24 Izseljenski koledar za leto 1937, str. 74 in 77.
- 25 Izseljenski koledar za leto 1937, str. 44.
- 26 Yougopresse, XII, št. 596, Paris, 7. 1. 1939 (Koliko nas ima u Francuskoj).
- 27 Glas jugoslovenskih iseljenika, IV, št. 1, Amnéville, 1. 1. 1937 (Jugoslovenski dan v Parizu).
- 28 Yougopresse, VIII, št. 397, Pariz, 13. 7. 1935; isto, letnik IX, št. 429, Pariz 18. 4. 1936.
- 29 Naslov: Yougopresse - pariske - novosti. Podnaslov: Bulletin d'Information et de Publicité / Bilten za obaveštavanje Jugoslovena u Parizu, Glasilo nacionalnih jugoslovenskih iseljenika u Francuskoj. - Značaj: uradno glasilo J.T. Atletskog Kluba Hercules in Udruženja jugoslovenskih radnika u Francuskoj. - Ustanovitelj: Jules Urlep. - Izdajatelj: Agence Yougopresse. - Redakcija: 25, rue Serpente, 25, Paris. - Tiskar: Guyon & Zélitch. - Hranil: Nacionalna biblioteka v Parizu ima

- naslednje številke: VI/1933, št. 305 (18. febr.) - XIII/1940, št. 651 (21. dec.); le redke številke manjkajo (sign. Jo 64.211 in Gr. fol. Jo 2051). Za leta 1928-39 ga hranijo v Zagrebu (Pislar, str. IV) in za 1928-33 v Beogradu (Dragović, str. 314).
- 30 Yougopresse, VII, št. 340, Pariz, 6. 1. 1934 (Sa 1934 godinom).
- 31 Yougopresse, VIII, št. 396, Pariz, 29. 6. 1935.
- 32 Yougopresse, IX, št. 444, Pariz, 19. 9. 1936 (Promene u redakciji). Kuharjevo ime je natisnjeno v glavi glasila do št. 463, 1. januarja 1937.
- 33 V Koloniji so sodelovali: Dore Ogrizek (1935), v njen upravni odbor pa so bili junija 1937 izvoljeni J. Lipovec, J. Krošl, J. Skodnik, ponovno Dore Ogrizek, J. Inkret, K. Stoviček in Makso Rimer (Yougopresse, X, št. 476, Pariz, 5. 6. 1937, Skupština Jugoslovenske Kolonije u Francuskoj).
- 34 Yougopresse, IX, št. 429, Pariz, 18. 4. 1936 (Naš apel na Slogu).
- 35 Yougopresse, IX, št. 423, Pariz, 9. 5. 1936 (Nova era u Francuskoj).
- 36 Yougopresse, IX, št. 436, Pariz, 13. 6. 1936 (Izveštaj jugoslovenske kolonije).
- 37 Isto.
- 38 Yougopresse, X, št. 466, Pariz, 27. 2. 1937 (Jules Urlep: Treba i ovo konstatovati).
- 39 Yougopresse, XI, št. 500, Pariz, 8. 1. 1938 (Desetogodinji jubilej).
- 40 Yougopresse, XI, št. 570, Pariz, 17. 4. 1938 (Deset godina).
- 41 Yougopresse, XII, št. 596, Pariz, 7. 1. 1939 (Koliko nas ima u Francuskoj).
- 42 Naslov: Jugoslavija u Francuskoj/La Yougoslavie en France. - Podnaslov: Organ Jugoslovenske kolonije u Francuskoj/Organe de la Colonie Yougoslave en France. - Lastnik: Jugoslovenska kolonija v Franciji. - Odgovorni urednik: Aleksandar Arnautović. - Tiskar: 7, rue de Rennes, Pariz. - Hrani: Nacionalna biblioteka v Parizu: št. 2, 1929 (Jo 73.834). Imajo jo tudi v Zagrebu (Pislar, str. IV) in vse(?) v Beogradu (Dragović, str. 314-315).
- 43 Dragović, str. 314.
- 44 Jugoslavija u Francuskoj, 1. december 1929, str. 5. Aleksandar Arnautović je v letih 1919-20 urejal mesečnik Revue Yougoslave iz Pariza, ki ga je izdajala Univerzitetna srbsko-hrvaško-slovenska liga (Dragović, str. 316).
- 45 Jugoslavija u Francuskoj, 1. december 1929, str. 59.
- 46 Ekmečić, 1, str. 210; Dragović, str. 315.
- 47 Naslov: Jugoslovenski glasnik u Francuskoj/Courrier de la Yougoslavie en France. - Podnaslov: Najveći jugoslovenski informativni list u Francuskoj. - Naslov slovenske priloge: Jugoslovenski glasnik v Franciji/ Courrier de la Yougoslavie en France. - Glavni urednik: M.T. Obradović. - Izdajatelj: trgovec Ljubojević in Repac iz Freyvinga, Moselle, Francija.- Hrani: Nacionalna biblioteka v Parizu: I, št. 1, 2, 3 (1930) (Jo 95.155).
- 48 Jugoslovenski glasnik u Francuskoj I, št. 1, Freyving, 9.2.1930 (Naša Reč. Pourquoi ce journal...?).
- 49 Jugoslovenski glasnik u Francuskoj I, št. 3, Freyving, 22. 2. 1930. Ker je glasilo imelo tudi lokalni značaj, so se v njem pojavile reklame, npr.: "Najbolja slovenska kafana i pivnica! Jean Remih, 13, rue de la Metz, Freyving...Slovenac, Jean Remih, Kafé et Restaurant..."

- 50 Naslov: Jugoslovenska sloga/La Concorde Yougoslave.- Glavni urednik: Ivan Zagažen.- Odgovorni urednik: Charles Douvrie. - Hrani: Nacionalna biblioteka v Parizu: I, št. 1, 2, 3, 4 (1930).
- 51 Na zborovanju Jugoslovanske kolonije v Freyminu (Stiringu) je 7. septembra 1930 predaval o potrebnosti slovenske šole za izseljenske otroke, ki ne smejo pozabiti materinega jezika, čeprav je poudaril tudi potrebo znanja tujih jezikov, zlasti francoščine in angleščine (Jugoslovenska sloga, I, št. 1, Merlebach, 20. 9. 1930, Zborovanja v Freyminu in Stiringu).
- 52 Jugoslovenska sloga, I, št. 1, Merlebach, 20. 9. 1930. Naštejmo nekaj naslovov: Mussolini ubija naše ljudi, Fašisti ustrelili 4 Slovence, 14 pa obsodili na 147 let, Koliko slovenskih šol so zatrli Italijani itd.
- 53 Jugoslovenska sloga, I, št. 1, Merlebach, 20. 9. 1930 (uvodnik).
- 54 Jugoslovenska sloga I, št. 3, Merlebach, 2. 10. 1930 (Dopisi. Stiring-Wendel).
- 55 Naslov: Pariske novine/Journal Parisien.- Podnaslov: Organ Jugoslovena u Francuskoj i susjednim zemljama. - Ustanovitelj: Moce Stojkov in Krešimir Kovačić. - Urednik: Krešimir Kovačić. - Redakcija: 24, rue des Ecoles, Paris. - Administracija: 20, Boulevard St.-Michel, Pariz. Denar za prednaročila in oglase je sprejemala banka Baruch, 15, rue Lafayette, Pariz.- Tiskar: L. Beresniak, 12, rue Langrange, Pariz. - Hrani: Nacionalna biblioteka v Parizu: I/1930, št. 1-3, II/1931, št. 5, 7, 9, 23 in 27 (sign. Jo 41.393). Hranijo jih tudi v Zagrebu (Pislar, str. IV).
- 56 Pariske novine, I, št. 1, Pariz, 6. 12. 1930 (dr. M. Spalajković: Zadaci Pariskih Novina).
- 57 Pariske novine, II, št. 23, Pariz, 5. 6. 1931 (Slovenski evharistični kongres v Franciji).
- 58 Jugoslovanski rudar, I, št. 1, Sallaumines, april 1931 (Pravijo. Pariske novine). Podobno kritiko je izražal tudi slovenski dopisnik iz Francije v nizozemskem Rafaelu. Očital jim je, da se deklarirajo za list jugoslovanskih izseljencev v Franciji, vendar po njegovem mnenju niso bile pisane za delavce (Rafael, I, št. 9, Heerlen, september 1931, Dopis iz Francije).
- 59 Yougopresse, XI, št. 570, Pariz, 17. 4. 1938 (Deset godina).
- 60 Naslov: Jugoslovenske Pariske novine/Gazette Yougoslave de Paris. - Podnaslov: Organ jugoslovenskih iseljenika u Francuskoj i susjednim zemljama. - Uredništvo: Boite Postale No 11, Pariz; 75, Boulevard Saint-Michel, Pariz (1938). - Hrani: Hranijo jih tudi v Zagrebu (Pislar, str. IV) in v Beogradu (Dragović, str. 315).
- 61 Izseljeniški vestnik, III, št. 4, Ljubljana, september 1933 (Časopisi).
- 62 Izseljeniški vestnik - Rafael, V, št. 4, Ljubljana, april 1935 (Kaj se godi našim v Franciji, 12. 2. 1935).
- 63 Rafael, I, št. 12, Heerlen, dec. 1931 (Izjava resnici na ljubo) in Rafael, II, št. 9/10, Heerlen, september/ oktober 1932 (Jugoslovanske Pariske Novine).
- 64 Delo, XIV, št. 1/2, Pariz, januar/marec 1935 (Izseljeniška rubrika. Zavarujmo se proti izgonom).
- 65 Glas izseljencev, II, št. 5, Pariz, 12. 5. 1937 (Tone/Brejc/: Krljevič, Urlep in naši sindikati).
- 66 Yougopresse, X, št. 470, Pariz, 3. 4. 1937.

- 67 Naslov: Glas jugoslovenskih iseljenika/La Voix des Ouvriers Yougoslaves. - Podnaslov: Organ nacionalnog Saveza jugoslovenskih radnika Kraljević Andrej u Francuskoj/Organ de l'Union National des Ouvriers Yougoslaves 'le Prince André' en France. - Hrani: Nacionalna biblioteka v Parizu: I/1-3 (1934), II/6 (1935), III/7-14 (1936), IV/1-5, 6 (1937), V/1-6 (1938), VII/1-2 (1939) (sign. Jo 52.215). Hranijo ga tudi v Zagrebu (Pislar, str. IV). Ali je imel predhodnika v štirinajstodnevniku z naslovom Glasilo, ki ga je izdajal Savez Jugoslovenskih radnika iz Amnévillea v poznem poletju 1933? Glej Yougopresse, VI, št. 327, Pariz, 9. 9. 1933, ki ga je označil za glasilo delavcev v severovzhodnem delu Francije.
- 68 Glas jugoslovenskih iseljenika, III, št. 9, Amnéville, 1. 4. 1936 (Anton Glavnik: Moji spomini).
- 69 Glas jugoslovenskih iseljenika, III, št. 10, Amnéville, 1. 5. 1936 (Rezolucija).
- 70 Glas jugoslovenskih iseljenika IV, št. 3, Amnéville, 15. 5. 1937 (Rezolucija).
- 71 Jože Bajec, Razvoj..., str. 296.
- 72 Rafael, III, št. 4, Heerlen, april 1933 (Nov izseljeniški listič).
- 73 Yougopresse, VII, št. 352, Pariz, 4. 5. 1934 (Balkan i Društvo naroda).
- 74 Mira Kolar-Dimitrijević, Odnos KRJ prema jugoslovenskoj radniškoj emigraciji u međuratnom razdoblju, Časopis za suvremenu povijest, XVI, št. 2, Zagreb 1984, str. 78 (v nadaljevanju M. Kolar-Dimitrijević).
- 75 Naš zvon, III, št. 9, Bottrop-Boy, september 1927 (poročilo o konferenci na Trsatu).
- 76 NŠAL, Družba sv. Rafaela, šk. 7 (Občni zbor 1929); Izseljeniška knjižnica št. 1: Kazimir Zakrajšek, Izseljencem na pot. Nekaj poučnih besedi našim izseljencem pri odhodu iz domovine, Ljubljana 1929, str. 18.
- 77 Izseljeniški vestnik, III, št. 2, Ljubljana, marec 1933 (Izseljeniška spomenica JIKA, 31. 7. 1931).
- 78 NŠAL, Družba sv. Rafaela, šk. 8 (pismo Zveze jugoslovanskih društev v severni Franciji, 12. 8. 1937).
- 79 NŠAL, Družba sv. Rafaela, šk. 8 (Zahteve in želje jugoslovanskih izseljencev, združenih v Zvezi jugoslovanskih rudarskih društev severne Francije, 28. 6. 1938).
- 80 NŠAL, Družba sv. Rafaela, šk. 8 (Poročilo o verskem stanju slovenskih izseljencev v severni Franciji, Liévin, Pas-de-Calais, 25. 4. 1938, in odgovor Simona Pavlina v imenu Jugoslovanske katoliške misije na vprašalnik o verskem stanju, Merlebach, Moselle, 11. 3. 1938).
- 81 NŠAL, Družba sv. Rafaela, šk. 8 (Mapa Jože Kastelic: pismo 24. 9. 1928).
- 82 Naslov: Naš zvon. - Podnaslov: Glasilo Slovencev na Nemškem. Obenem glasilo vseh Slovencev na tujem. - Uredništvo: Bottrop-Boy (do konca 1925), Kranj. - Izdajatelj: Janez Evangelist Kalan (do konca 1925), Pavel Simončič (od 1926, 1). - Odgovorni urednik: Franc Sal. Watzl (od 1926, 1). - Tiskar: Buchdruckerei Vöing, Gladbeck, Tiskarna Tiskovnega društva, Kranj (od 1926, 1). - Hrani: NUK v Ljubljani: I/1-8 (1925), II/1-12 (1926), III/1-12 (1927). Glej: Bajec, Slovensko izseljensko časopisje..., str. 74-75.

- 83 Naš zvon, I, št. 1, Bottrop-Boy, 1. marca 1925 (Le zvoní, zvon...!).
- 84 Naš zvon, III, št. 12, Bottrop-Boy, december 1927 (Kako bo zanaprej z našim glasilom?).
- 85 Naslov: Vestnik Jugoslovanske katoliške misije v Merlebachu. - Izdajatelj: Jugoslovanska katoliška misija v Merlebachu (predstavnik Jožef Godina). - Odgovorni urednik: Janez Kalan . - Urednik: Anton Hafner . - Tiskar: Misijonska tiskarna, Groblje . - Hrani: NUK v Ljubljani: I/1 (junij/julij 1930). Glej: Bajec, Slovensko izseljensko časopisje..., str. 90.
- 86 Bajec, Razvoj..., str. 299.
- 87 Naslov: Jugoslovanski rudar. - Podnaslov: C.F.T.C. Bulletin Jugoslovanske sekcije S.L.M - Syndicat Libre des Mineurs du Nord de la France . - Uredništvo in uprava: Rue Charles Ferrand---, Sallaumines. - Hrani: NUK v Ljubljani: I/1, april 1931 (Bajec, Slovensko izseljensko časopisje..., str. 91). Prva številka je našla odmev v Delavski pravici, glasilu krščanskega delovnega ljudstva iz Ljubljane, ki ga je pospremila z željo: "Listu, kakor našemu pokretu med rojaki v Franciji, želimo čim večji napredek." (Delavska pravica, IV, št. 19, Ljubljana, 7. maja (To in ono. Naši rudarji v Franciji...)).
- 88 Jugoslovanski rudar, I, št. 1, Sallaumines, april 1931 (Naš list).
- 89 Jugoslovanski rudar, I, št. 1, Sallaumines, april 1931 (Organizacija).
- 90 Naslov: Rafael. - Podnaslov: Glasilo jugoslovanskih izseljencev v Holandiji in Belgiji (do 1931, 6), Glasilo jugoslovanskih izseljencev v Belgiji, Franciji, Holandiji, Nemčiji (od 1931, 7), Glasilo jugoslovanskih izseljencev v zapadni Evropi (od 1934, 2) . - Izdajatelj: Drago Oberžan (do 1931, 6), Slovenski izseljenski duhovniki (od 1931, 7). - Odgovorni urednik: Drago Oberžan (do 1934, 1), Franc Hrastelj (od 1934, 2). - Urednik: Drago Oberžan. - Tiskar: Limburgsch Dagblatt, Heerlen (do 1934, 1), Tiskarna sv. Cirila, Maribor (od 1934, 2). - Hrani: NUK v Ljubljani: I/1-12 (1931), II/1-12 (1932), III/1-12 (1933), IV/1-12 (1934), V/1 (1935). Glej: Bajec, Slovensko izseljensko časopisje..., str. 92. Začetek izhajanja so pozdravili tudi v Izseljeniškem vestniku (Izseljeniška knjižnica št. 4), Ljubljana, 1. marca 1931, str. 24-25.
- 91 Rafael, IV, št. 1, Heerlen, januar 1931 (Blagoslovljeni naše vere).
- 92 Rafael, I, št. 12, Heerlen, december 1931 (Izjava resnici na ljubo).
- 93 Izseljenski vestnik - Rafael, V, št. 2, Ljubljana, februar 1935 (Kazimir Zakrajšek: Izseljenski vestnik in Rafael en list).
- 94 Naslov: Izseljeniški vestnik (1932-34), Izseljenski vestnik (1934-35), Izseljenski vestnik - Rafael (1935-37), Izseljenski vestnik (1938-40). - Podnaslovi: Glasilo slovenskih izseljencev celega sveta (1932-34), Glasilo Družbe sv. Rafaela v Ljubljani (1935), Glasilo Rafaelove družbe v Ljubljani (1936-37), Glasilo Rafaelove družbe in Izseljenske zbornice v Ljubljani (1938-40). - Izdajatelj: Družba sv. Rafaela (do 1935, 12). - Odgovorni urednik: Kazimir Zakrajšek (do 1934, 5), Franc Hrastelj (od 1935, 2), Josip Premrov (od 1935, 12), Viktor Plestenjak (od 1939, 8/9). - Urednik: Kazimir Zakrajšek (do 1934, 5 in od 1935, 2 do 1935, 11), Josip Premrov (od 1935, 12), Viktor Plestenjak (od 1939, 8/9). - Tiskar: Zadrúžna tiskarna, Ljubljana (do 1934, 5), Tiskarna sv. Cirila, Maribor (od 1935, 2), Zadrúžna tiskarna, Ljubljana (od 1935, 12). - Hrani: NUK v Ljubljani: I/1-6 (1929-31) [Izseljeniška knjižnica], II/1-5 (1932), III/1-5 (1933), IV/1-5 (1934), V/1-12 (1935),

- VI/1-12 (1936), VII/1-12 (1937), VIII/1-12 (1938), IX/1-12 (1938), X/1-6 (1940). Glej: Bajec, Slovensko izseljensko časopisje..., str. 93-94.
- 95 V letih 1929-36 je izšlo osem zvezkov te knjižnice: št. 1: Kazimir Zakrajšek, Izseljencem na pot. Nekaj poučnih besedi našim izseljencem pri odhodu iz domovine, Ljubljana 1929; št. 2: Izseljeniški vestnik za pouk izseljencem, Ljubljana 1930 (izšel v nakladi 1500 izvodov in je bil že mišljen kot glasilo, ki naj bi izšlo štirikrat letno za brezplačno delitev); št. 3: Izseljeniški vestnik za pouk našim izseljencem, Ljubljana 1930; št. 4: Izseljeniški vestnik za pouk našemu narodu, Ljubljana 1931; št. 5: Izseljeniški vestnik za pozdrav jugoslovanskim izletnikom iz Amerike, Ljubljana 1931; št. 6: Izseljeniški vestnik za pouk našemu narodu, Ljubljana 1931; št. 7: Če greš na tuje... (spisali Franc Grivec, J. Odar, Kazimir Zakrajšek), Ljubljana 1934; št. 7a: I. slovenski izseljenski kongres v Ljubljani dne 1. julija 1935, Ljubljana 1936. Od št. 2 (1929) do št. 6 (1931) ima značaj glasila, ki je izhajalo na četrta leta in so ga pošiljali na vse konce sveta, kjer so živeli Slovenci. Namenjeno je bilo praktičnemu svetovanju izseljencem. Večina prispevkov je bila namenjena Slovencem v Evropi.
- 96 Izseljeniški vestnik, II, št. 1, Ljubljana, marec 1932 (V novi obliki).
- 97 NŠAL, Družba sv. Rafaela, šk. 7 (Občni zbor 1936).
- 98 Izseljenski vestnik - Rafael, V, št. 3, Ljubljana, marec 1935 (Potreba glasila).
- 99 Izseljenski vestnik, IX, št. 1, Ljubljana, januar 1939, str. 4 (Kazimir Zakrajšek: V novi obleki in obliki).
- 100 Mira Kolar-Dimitrijevič, str. 72.
- 101 Proleter, II, št. 15, oktober 1930 (Jugoslavenskoj radnoj emigraciji).
- 102 Arhiv Republike Slovenije, Referat za dislocirano gradivo (bivši Zgodovinski arhiv CK ZKS v Ljubljani, v nadaljevanju: AS, Referat za dislocirano gradivo), Kominternina (Pismo CK KP Jugoslavije, 2. 6. 1936).
- 103 Rodoljub Čolaković, Pripoved o neki generaciji, 3. knjiga, Ljubljana 1972, str. 75.
- 104 Josip Broz-Tito, Zbrana dela, 3. knjiga, Ljubljana 1979, str. 250; Lado Kralj, geslo Bratko Kreft, Enciklopedija Slovenije, 5, Ljubljana 1991.
- 105 AS, Referat za dislocirano gradivo, Zbirka predvojnih časopisov. V Beogradu hranijo šest števil prvega letnika (do avgusta 1925) (Dragović, str. 317). V literaturi obstaja trditev, da je izhajal v letih 1926-28 (Ekmečić, I, str. 209).
- 106 AS, Referat za dislocirano gradivo, Zbirka predvojnih časopisov (Dopis, ki ga je prejelo sresko načelstvo v Radovljici in mu je bila priložena Čelija. Izvirnik hrani Arhiv republike Slovenije).
- 107 Ekmečić, I, str. 209.
- 108 AS, Referat za dislocirano gradivo, Sresko načelstvo Murska Sobota, št. 225.
- 109 AS, Referat za dislocirano gradivo, Sresko načelstvo Murska Sobota, št. 524. Naslov: Klasna borba. - Podnaslov: Teoretski časopis. - Tiskar: Les Arts Graphiques, s.c.o., Chaussée de Haecht, 201, Bruxelles (1937). - Odgovorni urednik: J. Léchevin. - Glej: Klasna borba. Marksistički časopis. Organ Komunističke partije Jugoslavije...1930-34, Beograd 1984.
- 110 M. Kolar-Dimitrijevič, str. 73.
- 111 Naslov: Klasna fronta. - Izdajatelj: Vanderlinden, Bruxelles. - Adresa:

- 33, rue de la Grange-aux-Belles, Pariz (decembra 1932). - Tisk: Les Arts Graphiques, Bruxelles.
- 112 Ekmečić, I, str. 210. Dragović glasila ne omenja.
- 113 Glej opombo 132.
- 114 M. Kolar-Dimitrijević, str. 73.
- 115 Naslov: Proleter. - Tiskar: Les Arts Graphiques, s.c.o., Bruxelles (julij 1936 - februar 1938). - Odgovorni izdajatelj: N. Henneuse, longue rue Vanneau, 4, Anvers. - Upravnik: J. Léchevin, Chaussé de Haecht, 201, Bruxelles. - Adresa: M. Paly Raymond, Café-Restaurant, 9, rue Récollet, Pariz. - Glej delo: Proleter, Organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1929-1942, Beograd 1968 (uvod v reprint je napisal M. Bosić); Proleter, IX, št. 6/7, junij 1933 (Čitaocima Proletera).
- 116 Proleter, Organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1929-1942, Beograd 1968, str. 893, 894.
- 117 Proleter, IX, št. 3, februar/marec 1933 (Čitaocima u inostranstvu).
- 118 AS, Referat za dislocirano gradivo, Sresko načelstvo Murska Sobota, št. 549; Proleter, VIII, št. 27, oktober 1932 (Radna emigracija iz Jugoslavije pomaže svojo partiju).
- 119 Slovenska delavsko-kmečka republika, II, št. 11, Heerlen, 15. februar 1933.
- 120 Proleter, IX, februar/marec 1933, št. 3 (Čitaocima u inostranstvu).
- 121 Naslov: Protiv Glavnjače. - Podnaslov: Organ jugoslovenskih patronata (januarja 1936); Organ patronata iseljenika Jugoslavije (julij 1936). - Naslov za pisma: Maurice Raimond, 9, rue Arthur-Rozier, Pariz 19; naslov za pošiljanje naročil in denarja: E. Deriaz, 12, Avenue Mathurin Moreau, Paris 19 (od julija 1936: 97, rue La Fayette, Pariz). - Upravnik glasila: J. Van Trier. - Odgovorni urednik: N. Henneuse, Longue rue du Vanneau, 4, Anvers. - Tiskar: Les Arts Graphiques, Chaussée de Haecht, Bruxelles. - Hrani: AS, Referat za dislocirano gradivo, Zbirka predvojnih časopisov: III/ 1, 6, 10 (1936); IV/ 8, 9 (1937). V Beogradu hranijo: I/(?) (1934) - IV/9 (1937) (Dragović, str. 316).
- 122 AS, Referat za dislocirano gradivo, skatla Lovro Kuhar. Pred odhodom v domovino 1940 je vse izvode glasila pustil, skupaj z ostalim partijskim gradivom, v Parizu. Vsa povojna iskanja gradiva so bila neuspešna. Glej še: AS, Referat za dislocirano gradivo, fond 163, skatla 4, mapa: Partijsko gradivo pred vojno. Splošno. Podatki v zvezi z iskanjem arhiva Prežihovega Voranca v Parizu.
- 123 Glej opombo 121.
- 124 Delo, XIV, št. 3/4, Pariz, junij/julij 1935. (Izseljeniška rubrika).
- 125 Naša pravica, I, št. 3, Bruxelles, maj 1936 (Protiv Glavnjače).
- 126 Delo, XIV, št. 3/4, Pariz, junij/julij 1935 (Izseljeniška rubrika).
- 127 AS, Referat za dislocirano gradivo, Mapa življenjepisov (Angel Kodrič); Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Predvojni spomini, Angel Kodrič: Osnovana je bila partijska tehnika, 8. 2. 1959 (tipkopis).
- 128 Munda, str. 42. Proleter, VII, št. 28, december 1932 in Proleter, IX, št. 1, januar 1933 (Adrese Proletera).
- 129 Naslov: Sloga radnika i seljaka. - Podnaslov: List revolucionarnih radnika i seljaka iz Jugoslavije u Belgiji i Francuskoj. - Adresa: F. Delforge, 50, rue Seutin, Bruxelles. - Izdajatelj: Vanderlinden, Bru-

- xelles. - Tiskar: Les Arts Graphiques, Bruxelles. - Hrani: v Beogradu I/(?) (1931)-IV/9 (1934) (Dragović, str. 316).
- 130 M. Kolar-Dimitrijević, str. 74.
- 131 Proleter, VIII, št. 28, Pariz, december 1932 (Adrese Proletera).
- 132 AS, Referat za dislocirano gradivo, I/B/14 (Poročilo o delu centralne jugoslovanske sekcije KP Francije za drugo polletje 1935 in prva dva meseca 1936).
- 133 AS, Referat za dislocirano gradivo, Sresko načelstvo Murska Sobota, št. 556.
- 134 AS, Referat za dislocirano gradivo, Sresko načelstvo Murska Sobota, št. 477.
- 135 AS, Referat za dislocirano gradivo, Mapa življenjepisov (Aleš Bebler).
- 136 Ekmečić, I, str. 210.
- 137 AS, Referat za dislocirano gradivo, Mapa življenjepisov (Gole Franc).
- 138 AS, Referat za dislocirano gradivo, Sresko načelstvo Murska Sobota, št. 480.
- 139 Milica Kacin-Wohinz, geslo Delo, Enciklopedija Slovenije, 2, Ljubljana 1988. Naslov: Delo. - Podnaslov: Glasilo komunistične stranke Italije in Jugoslavije (od 1930, 3); Glasilo komunistične stranke Italije (1931, 2); Ud Komunistične stranke Italije /1932/; Skupno glasilo Centralnih odborov Komunistične stranke Jugoslavije in Komunistične stranke Italije (od 1933, 1); Skupno glasilo Komunistične stranke Jugoslavije in Komunistične stranke Italije (od 1934, 8). - Kraj: Pariz (od 1930); Dunaj (od 1933, 1); Pariz (od 1934, 8). - Navedeni so podatki samo za čas 1930-35. Glej: Munda, str. 11-14. Tu je navedena tudi literaturo o tem glasilu.
- 140 Slovenska delavsko-kmečka republika, št. 11, Heerlen, 15. 2. 1933.
- 141 Delo, XII, št. 1, Dunaj, marec 1933 (Uvodnik).
- 142 V pariškem obdobju so ga verjetno tiskali v Bruslju. Poleg praškega so občasno objavili tudi francoska naslova za dopise: arhitekt Roger Günsburger, 63, rue de Seine, Pariz, VI (1933) in Marne Bai, 8, rue de Strasbourg, Houilles, Seine-et-Oise (1934).
- 143 Delo, XII, št. 2/3, Pariz, maj/julij 1933 (Potrebno razčiščenje. Dopis iz Norda, Francija).
- 144 Isto.
- 145 Naslov: Slovenska delavsko-kmečka republika. - Podnaslov: List za slovenske delavce in kmete v inozemstvu. - Izdajatelj in urednik: Albert Hlebec in Aleš Bebler. - Adresa glasila: A. Potze, Marisstraat 12, Heerlen, Meezerbroek, Holland. - Hrani: AS, Referat za dislocirano gradivo, Zbirka predvojnih časopisov.
- 146 France Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939, 2. knjiga, Ljubljana 1981, str. 113.
- 147 Rafael, III, št. 5, Heerlen, maj 1933 (Našim dopisnikom in javnosti).
- 148 Rafael, III, št. 10, Heerlen, okt. 1933 (Razočarana slovenska družina se je vrnila iz Rusije).
- 149 Glej opombo 132.
- 150 Naslov: Glas jugoslovenskih radnika i seljaka u Francuskoj i Belgiji-jugoslovenskih delavcev v Franciji in Belgiji (do srede 1927); Glas delavcev in kmetov-radnika i seljaka iz Jugoslavije u Francuskoj i Belgiji. - Podnaslov: Organe du Comité Inter-syndical Yougoslave. - Odgovorni urednik: M. Agostini. - Urednik slov. dela: Franc Wankmū-

- ller. - Sedež redakcije in administracije: Glas, 33, rue Grange-aux-Belles, Pariz. - Tisk: L. Beresniak, 12, rue Lagrange, Paris; La Cootypographie: Société ouvrière d'Imprimerie, 11, rue de Metz, Courbevoie, Hauts-de-Seine (od septembra 1927). - Hrani: NUK v Ljubljani: III/6 (1927); AS, Referat za dislocirano gradivo, Zbirka predvojnih časopisov: III/2 (1927); v Beogradu hranijo I/1 (1925) in prvomajsko številko 1926 (Dragović, str. 314); Nacionalna biblioteka v Parizu tega glasila ne hrani.
- 151 Informacija temelji na izjavi Dušana Kermavnerja (Bajec, Razvoj..., str. 298). Franc Wankmüller je deloval v Parizu od decembra 1925 do junija 1927, vendar v njegovi življenjepisni mapi ta funkcija ni omenjena (AS, Referat za dislocirano gradivo, Mapa Franc Wankmüller). Med uredniki ga omenja tudi Ekmečić, ki postavlja izhajanje glasila v leta 1926-28 (Ekmečić, I, str. 209-210).
- 152 Ekmečić, I, str. 209-210.
- 153 Glas jugoslovenskih radnika u Francuskoj i Belgiji- jugoslovenskih delavcev v Franciji in Belgiji, III, št. 2, Pariz, 4. 2. 1927 (Slovenskim delavcem, čitateljem Glasa).
- 154 Glas delavcev in kmetov-radnika i seljaka iz Jugoslavije u Francuskoj i Belgiji, III, št. 6, Pariz, 10. 9. 1927 (Pomognimo naš Glas).
- 155 Naslov: Borbeni radnik/Borbeni delavec/L'Ouvrier Militant .- Podnaslov: Organ Jugoslovenskog intersindikalnog odbora C.G.T.U. (decembra 1929); List za delavce in kmete iz Jugoslavije/Novine za radnike i seljake iz Jugoslavije (maja 1930). - Izdajatelj: Odsek jugoslovenskih delavcev pri C.G.T. - V literaturi je zapisana trditev, da je izhajal v letih 1928-30 (Ekmečić, I, str. 209). Dragović ga ne omenja. Nacionalna biblioteka v Parizu ga ne hrani.
- 156 AS, Referat za dislocirano gradivo, Mapa življenjepisov (Dušan Kveder).
- 157 Aleš Bebler, Čez drn in strn. Spomini, Koper/Trst 1981, str. 29 (v nadaljevanju Bebler).
- 158 Bebler, str. 30; Ekmečić, str. 209.
- 159 Ekmečić, I, str. 209.
- 160 Jugoslovenski glasnik u Francuskoj, I, št. 3, Freymin, 22. 2. 1930 (Dopis iz Merlebacha, Moselle).
- 161 Naslov: Naša pravica/Naše pravo. - Podnaslov: List delavcev in kmetov iz Jugoslavije v Belgiji/List radnika i seljaka iz Jugoslavije u Belgiji i Francuskoj/ Adresa: Maison des Tramwaymen, 17, rue du Poignon, Bruxelles. - Hrani: Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani: I/3 (1936).
- 162 M. Kolar-Dimitrijević, str. 73.
- 163 AS, Referat za dislocirano gradivo, Mapa življenjepisov (Dušan Kveder). V njej je spominski zapis Alojza Mikenauerja o začetkih Glasa iseljenika.
- 164 Glej opombo 132.
- 165 Glej opombo 163.
- 166 Naslov: Glas izseljencev. - Podnaslov: List izseljeniških organizacij v Franciji in Belgiji; List izseljencev iz Jugoslavije v Franciji in Belgiji (od 1938, 6). - Od marca 1938 ima samostojno hrvaško prilogo z naslovom Glas iseljenika. - Odgovorni urednik: N. Henneuse, 4, Longue rue de Vanneau, Anvers (od 1938, 7). - Adresa: M. Frambourg.

- 33, rue Grange aux Belles, Pariz, Maison des Syndicat (1937). - Tiskar: Les Arts Graphiques, s.c.o., Chaussée de Haecht, 201, Bruxelles. - Upravnik: J. Léchevin. - Hrani: NUK v Ljubljani in Inštitut za novejšo zgodovino: II/2, 5 (1937); III/6-7, 9-10, 13, 15, 17-19, 21-24(1938); IV/3 (1939). V Beogradu hranijo: II/4 (20. aprila 1937); III/9, 16, 19, 23 (1938) (Pislar, str. V). Nacionalna biblioteka v Parizu ne hrani tega glasila. Glej še: Marjan Drnovšek, geslo Glas izseljencev, Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana 1989 (v tekstu se je pojavila napaka glede izhajanja: občasno je izhajal od maja 1939 in ne 1938, kot piše v geslu).
- 167 Glas izseljencev, III, št. 24, Pariz, 17. 12. 1938 (Ob koncu tretjega leta).
- 168 Glej opombo 163.
- 169 Marjan Drnovšek, Delovanje Toma Brejca med slovenskimi izseljenci v Franciji v letih 1936-39, Dve domovini 1/ Two Homelands, Ljubljana 1990, str.193-194.
- 170 Glas izseljencev, III, št. 9, Pariz, 2. 5. 1938 (Za Glas izseljencev).
- 171 Glas izseljencev, III, št. 9, Pariz, 2. 5. 1938 (Pozdrav prekmurskim delavcem).
- 172 NŠAL, Družba sv. Rafaela, šk. 8 (Grimsovo pismo Kazimirju Zakrajšku, Merlebach, 13. 6. 1938).
- 173 Naslov: Borbeni student. - Adresa: Jenő Kostmann, Rote Löwengasse 8, Wien. - Proleter, XI, št. 1, Pariz, januar 1935 (Adrese Proletera).
- 174 Munda, str. 62.
- 175 Naslov: Dimitrovac/Dimitrovista. - Adresa: B. Parović, Plaza Altozano, 63, Albacete ali Calle Velasquez 63/11, Madrid; Diana, Artes Graficas, Larra 6, Madrid. -
- 176 Anton Kukovica, Združenje Jugoslovanov v Franciji, Slovenski izseljenški koledar 1969, Ljubljana 1968, str. 198.

ABSTRACT

IMMIGRANT AND OTHER PUBLICATIONS AMONG THE SLOVENES IN WESTERN EUROPE UNTIL 1940

Marjan Drnovšek

Slovene emigrants sought their daily bread and better life in many European countries - in the German parts of Austria, Rheinland and Westphalia before World War I (1914); in France, Belgium, Luxembourg, the Netherlands, Switzerland, the Soviet Union and elsewhere after the United States closed its "golden door" in 1924. They worked mainly in the mining and other industries, or as seasonal workers at farms (mostly women), espe-

cially in France and Germany. With the economic crisis of the early thirties, largescale migrations stopped and even began subsiding (repatriation, return), giving way to seasonal migration which intensified in the post-crisis period. The estimates of the number of emigrants largely differ because of non-uniform statistics which, moreover, was kept according to the citizenship and not according to the ethnic criteria. In 1940, there were 10 000 Slovenes working in Germany (by way of comparison - before 1914 there were 70 000 Yugoslavs in the Ruhr region and Westphalia, most of them Slovenes), 34 000 in France, 2500 in Belgium, 2000 in the Netherlands and a smaller number in other European countries.

Smaller in number in comparison with, say, Polish or Italian immigrants, Slovene immigrants were nevertheless associated through benefit societies, cultural clubs, confraternities etc., and united, as much as disunited, by the Slovene and Yugoslav immigrant literature which can be divided into three groups:

1. Pro-Yugoslav newspapers and periodicals, which advocated the policy of the unitarian Yugoslav state. The range from the extremely staunch and uncompromising supporters of Belgrade policy, to the moderate ones which show understanding for specific ethnic concerns. They were for the most part published in Paris. Among the major newspapers and periodicals of this group we can list *Yugopress*(1927-40), Paris; *Jugoslovenske pariske novine* (1931-39), Paris; *Glas jugoslovenskih iseljenika* (1933-39), Angeville, France.

2. Catholic press and periodicals which, besides their main role as religious publications, strove to preserve the Slovene national consciousness, language and culture among the immigrants. This group includes *Naš zvon* (1925-27) as the only Slovene immigrant publication in Germany, and *Rafael*, published in Heerlen, the Netherlands. The *Izseljenski vestnik* (1932-40), published in Slovenia, was widely popular among the Slovenes in diaspora.

3. Communist publications, which performed their internationalist mission by strengthening the communist movement among the immigrants and at home. In terms of the support of class struggle as the fundamental maxim of the communist movement, they range from those which advocated revolution in Yugoslavia (after the Soviet model) to those of a broader scope which aimed at expressing the interests of all immigrants, e. g.

the Glas izseljencev (1936-39), Paris. Communist publications were for the most part printed in Brussels, although their editorial staff were based in Paris.

The paper draws on the press and periodicals kept in Ljubljana (Slovenia) and the periodicals department of the National Library, Paris.